

Părerile domnului Oliver Jens Schmitt despre Ortodoxie și Biserica Ortodoxă Română

„Adevărurile istorice sunt *de discernământ*,
nu de simplă constatare și reproducere”

(Nicolae Iorga)¹

Cartea lui Oliver Jens Schmitt *Biserica de Stat sau Biserica în Stat ? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române 1918-2023*, apărută la Editura Humanitas în anul 2023 se dorește a fi o expunere a parcursului istoric al Bisericii Ortodoxe Române în intervalul menționat. „Autorul speră că lectura ei îi va stimula pe studenții la istorie și teologie să se ocupe de toate întrebările deschise care au fost ridicate iar și iar în această carte” (p. 421). Urmând îndemnul lui O.J.Schmitt, am fost și eu stimulat să mă ocup de problemele semnalate.

Deși din punct de vedere metodologic, „o introducere în studiile istorice nu poate sub nicio formă să meargă dincolo de principiile generale”², Oliver Schmitt formulează deja concluzii din prefață: „Statul și elitele politice[...], și, în cele din urmă, chiar clasa conducătoare a României de după 1989, au acordat BOR o poziție importantă, uneori chiar centrală, ca pilon al sistemului politic, dar adesea și ca instanță ideologică și morală de legitimitate”(p. 9); „între 1938 și 1944, BOR a fost văzută ca suportul ideologic al statului” (p. 16).

Afirmația lui Oliver Schmitt nu este susținută de nicio notă bibliografică, așadar se dorește a fi o axiomă, deși este inserată în prefață, nu în concluzii. Biserica Ortodoxă nu a fost și nu poate fi niciodată pilon al sistemului politic, întrucât a fost și este autonomă față de Stat. Chiar dacă patriarhul Miron Cristea a ocupat funcții politice, a făcut acest lucru în situații foarte dificile pentru țară (Regența și dictatura carlistă) și fără să fie el factorul de decizie. Într-o societate divizată de nesfârșite scandaluri și lupte politice, persoana patriarhului era un semn al

¹ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 348.

² Henri Irénée Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, Éditions du Seuil, 1973, p. 10.

echilibrului. De altfel, după cum informa Consulatul general al României la Istanbul, Patriarhul Ecumenic Veniamin și membrii Sinodului Patriarhiei Ecumenice l-au felicitat pe Patriarhul Miron, cu prilejul numirii ca prim-ministru³, fără să-l considere un pilon al sistemului politic.

În plus, Biserica Ortodoxă nu poate fi niciodată instanță ideologică, întrucât ea nu promovează nicio ideologie, pentru că Dumnezeu nu este ideolog.

Tot în prefață, O.J. Schmitt continuă seria afirmațiilor cu caracter de „axiomă” : „BOR nu a manifestat în niciun moment din istoria sa vreun interes pentru o cercetare științifică și obiectivă a trecutului ei [...] a restrâns și a împiedicat cercetarea liberă, în așa fel încât angajamentul științific critic față de trecutul recent al BOR, lipsit de tendințe apologetice, a ajuns în mare parte la un punct mort în România, cu mici excepții” (p. 10).

Exprimările O.J. Schmitt nu conțin nicio notă explicativă clară, niciun exemplu, astfel încât cititorul rămâne cu impresia că Biserica Ortodoxă Română nu a publicat niciodată studii științifice. Interesant era cum ar fi putut BOR să restrângă și să împiedice cercetarea liberă, având în vedere că nu are atribuții legale în a se implica în modul în care deținători și creatori de arhive din România gestionează documentele pe care le crează sau felul în care Arhivele Naționale ale României pun la dispoziție documentele pe care le dețin. Nu este clar cum cercetători români și străini sunt intimidați și împiedicați de existența BOR în a cerceta, de exemplu, documentele create de C.C. al P.C.R. sau de Securitate. De asemenea, excepțiile invocate, acei istorici care au rezistat eroic și nu s-au lăsat intimidați în a merge în arhive, nu sunt menționați. Rămâne un mare mister numele lor, probabil pentru a nu fi „deconspirați” și a nu-și pierde dramul de curaj care le-a mai rămas, trăind probabil cu teroarea că va fi descoperită activitatea lor de cercetare a istoriei BOR.

Seria afirmațiilor controversate, la limita adevărului istoric sau chiar dincolo de ea, continuă: „în secolul XX au apărut teologii laici, care au luat poziție în probleme eclesiastice și religioase din perspectivă politică și filosofică și care au influențat imaginea și dezvoltarea BOR” (p. 11). Probabil autorul nu a auzit niciodată de teologi laici de renume de la sfârșitul secolului al XIX-lea, precum profesorii universitari Badea Cireșeanu, Dragomir Demetrescu (a fost și director în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice) și Ioan Cornoiu, pentru a menționa doar câteva nume. Ultimii doi au fost și decani ai Facultății de Teologie din București.

³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare vom cita A.M.A.E), Fond 1920-1944/România, vol. 350, f. 351.

Afirmațiile cu caracter de axiomă nu se opresc aici: „spre deosebire de Biserica Catolică, BOR manifestă o reticență în a lua o poziție oficială asupra unor chestiuni politice, dar adesea și religios-dogmatice” (p. 12). Rolul Bisericii în general și al celei Ortodoxe în special nu este acela de a analiza chestiuni și doctrine politice. Iisus Hristos însuși nu a analizat poziționarea politică a fariseilor, cărturarilor, arhierilor. Nu discută, nu analizează cu apostolii săi aceste aspecte. Nu le-a vorbit oamenilor despre stăpânirea romană și implicațiile politice ale acesteia.

În continuare O.J. Schmitt trage concluzii încă din prefață și în ceea ce îi privește pe clerici, susținând că există „plasarea istorică a multor duhovnici în tradiția ortodoxiei radicale și a legionarismului” (p. 13). Mai mult, autorul apreciază că „mulți preoți au aderat nu numai la partidele susținătoare ale sistemului, cum ar fi liberalii sau Partidul Național Țărănesc, ci și la grupurile de extremă dreapta, cum ar fi Liga Apărării Naționale Creștine (1923) a profesorului A.C. Cuza de la Universitatea din Iași, un antisemit notoriu și Mișcarea Legionară” (p 83); „învățăturile lui Cuza erau în mod deschis eretice; ele contestau pilonii teologiei ortodoxe. Și totuși, printre adepții săi se numărau numeroși clerici din Moldova și Basarabia” (p 100); „cuziștii s-au bucurat de sprijinul BOR: preoții au sfințit steagurile cu svastică, au pus la dispoziția L.A.N.C.-ului săli pentru mitinguri, iar un congres regional al partidului a avut loc în 1932, în curtea unei biserici din Rădăuți” (p 101); preoții legionari Toma Chiricuță...(p. 245); „Mănăstirea Antim din București, ca și Mănăstirea Cernica, a fost unul dintre centrele călugărilor legionari” (p. 246); „oameni cu trecut legionar: Arsenie Boca, Ioan Iovan, Mihaela Iordache, Ilie Cleopa, Benedict Ghiuș, Arsenie Papacioc” (p. 250).

Probabil O.J. Schmitt deține sau a cercetat documente nepublicate încă pe baza cărora a formulat concluzia că numărul preoților intrați în politică în Mișcarea Legionară și L.A.N.C. este mare și că mulți duhovnici erau legionari. Însă O.J. Schmitt nu citează nicio sursă și, mai mult decât atât, nici nu indică o cifră. Așadar, singura concluzie ce se desprinde în urma formulării acestor afirmații este că sunt lipsite de temei. Cu siguranță au existat preoți membri de partid, dar, în lipsa unor cifre exacte, raportate la numărul total al clericilor, din punct de vedere metodologic nu se pot face niciun fel de aprecieri asupra procentelor, cu atât mai puțin a celor apropiați de Mișcarea Legionară și L.A.N.C.

O. J. Schmitt se bazează în afirmațiile sale pe volumul lui Adrian Nicolae Petcu, *Dicționarul clericilor și mirenilor ortodocși români mărturisitori în detenția comunistă (1945-1964)*, apărut la Editura Basilica în anul 2017, apreciind că „mulți dintre clericii înregistrați de

Adrian Nicolae Petcu ca opozanți au aparținut fie Legiunii, fie PNC, fie au fost foarte apropiați de Mișcarea Legionară sau de cuzism, cel puțin 67 dintre cele 202 persoane înregistrate” (p. 273).

După cum menționează în *Intoducere*, A.N. Petcu îi anunță pe cititori că nu au în față un volum care are pretenția de a fi exhaustiv, de a cuprinde numele tuturor clericilor și mirenilor ortodocși care au suferit în închisorile comuniste⁴. Un asemenea demers este procedural foarte greu de realizat. Nu toți au fost condamnați, unii dintre ei au fost reținuți administrativ, iar documentele din care să reiasă acest lucru sunt uneori foarte greu de identificat.

Cu toate acestea, ceea ce lipsește (și) din lucrarea lui Adrian Petcu este o definiție conceptuală a termenului „legionar”, „simpatizant legionar”, „apropiat de Mișcarea Legionară”. Cum poate fi considerat cineva ca fiind încadrabil în una dintre aceste categorii ?

O.J.Schmitt citează volumul lui Adrian Nicolae Petcu, punând pe seama acestuia din urmă afirmații inexistente: în cazul Pr. Sebastian Chilea, O.J. Schmitt notează „fost candidat al Partidului Totul pentru Țară” (nota 2, p. 273). Însă A.N. Petcu nu consemnează așa ceva, ci faptul că Pr. Chilea l-a susținut pe Pr. Grigore Cristescu, care candida pe listele partidului amintit⁵. În cazul Pr. Ioan Coliță este etichetat „asociat al lui Vartolomeu Stănescu” (p. 274), însă A.N. Petcu nu afirmă nici acest lucru⁶.

În cazul ierom. Gherasim Iscu, poziționarea lui O.J. Schmitt este de-a dreptul de neînțeleasă: „misionarii din Transnistria și-au format o rețea proprie; unii erau legionari trimiși cu forța, cum ar fi starețul de la Tismana, Gherasim Iscu” (p. 181); „stareț al Mănăstirii Arnota, dominată de legionari, confident al lui Vartolomeu Stănescu, misionar în Transnistria” (p. 274).

O.J. Schmitt nu citează niciun document pentru a susține această teorie. A.N. Petcu menționează clar faptul că „deși i s-a cerut să activeze în cadrul Mișcării Legionare, părintele Gherasim a refuzat categoric”⁷.

În plus, studii documentate despre acest cleric arată că nu a fost legionar⁸.

Poate fi cineva considerat legionar sau simpatizant legionar doar pentru că serviciile de informații (indiferent că e vorba despre S.S.I. sau D.G.S.P./Securitate) sau Direcția Generală a

⁴ Adrian Nicolae Petcu, *Dicționarul clericilor și mirenilor ortodocși români mărturisitori în detenția comunistă (1945-1964)*, București, Basilica, 2017, p. 9.

⁵ Adrian Nicolae Petcu, *op. cit.*, p. 68.

⁶ *Ibidem*, pp. 78-80.

⁷ *Ibidem*, p. 170.

⁸ *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2007, pp. 385-389.

Poliției consemnează acest aspect sau există mărturisiri în acest sens din partea persoanelor în cauză, dar consemnate în condiții de anchetă și tortură? În mod evident, nu. Este obligatorie o analiză critică a documentelor, de la caz la caz. Altfel se legitimează organele de represiune, o consecință nefastă a neaplicării spiritului critic asupra documentelor.

Dorind să facă o legătură între Ierom. Daniel Sandu Tudor și Corneliu Zelea Codreanu, O.J. Schmitt conchide „s-a retras apoi la Rarău, care, cu câțiva ani mai devreme, fusese centrul spiritual al lui Corneliu Zelea Codreanu” (p. 252). Deci, Ierom. Daniil Sandu Tudor a mers la Schitul Rarău la 14 ani (!) de la moartea lui Codreanu, considerat „centru spiritual” al liderului legionar (câțiva ani, după părerea autorului înseamnă minim 14!).

În privința organizării unui congres regional al L.A.N.C. în 1932, în curtea unei biserici din Rădăuți, există documente de arhivă care prezintă într-un mod diferit situația : Inspectoratul de Poliție Cernăuți a trimis raportul nr. 2333/5.02.1930 către Direcția Generală a Poliției, prin care informa despre faptul că la 31 ianuarie 1930 Nichifor Robu a ieșit pe străzile din Rădăuți cu două steaguri cu svastica. Poliția l-a somat să se retragă, dar mulțimea nu l-a lăsat, apoi s-a retras în spatele bisericii ortodoxe, unde a vorbit în fața a 150 oameni”⁹. Necunoașterea acestui document poate duce la concluzia eronată că discursul a fost organizat în mod deliberat în spatele bisericii, cu implicarea clericilor.

Pentru o prezentare echilibrată a raportului dintre clerici și partidele politice, în special legionarii, trebuie menționat că BOR nu a rămas impasibilă în fața acestei realități, a apropierea dintre unii clerici și mișcările de extremă dreapta. Sfântul Sinod a hotărât, în ședința sa din de 4 Octombrie 1935 următoarele :

„I. PP. SS. Chiriarhi se fac atenți să nu mai acorde autorizații pentru zidiri sau reparații de biserici, decât numai consiliilor sau comitetelor parohiale, constituite conform legii de organizare bisericească.

II. Când vreo organizație oricare i-ar fi numele, își oferă serviciile de muncă, în mod gratuit pentru o astfel de zidire sau reparație, să se ceară în prealabil informațiuni asupra acelei asociații de la Ministerul Cultelor.

⁹ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare vom cita C.N.S.A.S.), Fond Penal, dosar 14148, vol 2, f. 1.

III. Chiriarhiile să sfătuiască organele parohiale, ca nici ele să nu intre în legătură și să dea sprijin unor asemenea organizații până nu vor avea aprobarea chiriarhiei respective”¹⁰.

Deși nu este menționată în mod explicit, este vizată în special activitatea legionarilor care organizau tabere de muncă pentru realizarea unor obiective (unul dintre cele mai cunoscute a fost construirea drumului către Mănăstirea Arnota, în județul Vâlcea).

De asemenea, în ședința din 9 martie 1937, Sfântul Sinod a emis un comunicat prin care se interzicea implicarea preoților în politică¹¹, decizie luată la solicitarea Ministrului Cultelor¹².

Referindu-se la puterea BOR după Revoluția din decembrie 1989, autorul afirmă că „acest lucru i-a dat și mijloacele de a controla memoria trecutului său, adică de a rescrie în mare măsură imaginea BOR în istoria modernă a României și de a marginaliza vocile critice, cu puține excepții, atât în interiorul BOR, care oricum nu cunoaște aproape nicio tradiție de autoanaliză critică, cât și în societatea românească în general”(p.18). Părerile lui O.J. Schmitt nu sunt detaliate și nu includ nicio precizare concretă (nu sunt indicate nici excepțiile invocate).

În privința comunităților românești din diaspora, O.J. Schmitt afirmă că „există multe parohii al BOR din diaspora românească care, mai ales în timpul Războiului Rece, au dorit să se distanțeze de patria-mamă” (p. 19). Autorul nu menționează nicio sursă în sprijinul acestei fraze.

Din punct de vedere cronologic, o primă inițiativă a Patriarhului Justinian în privința românilor din diaspora a avut loc în 1950, când, în ședința Sfântului Sinod din 4 octombrie 1950, a fost ratificată hotărârea Sinodului Permanent din 12 iulie 1950 de a sprijini dorința românilor din Ungaria de a se organiza într-o episcopie ortodoxă română autonomă¹³.

Referitor la parohia română din Sofia, în anul 1966, cu prilejul vizitei în Bulgaria, patriarhul Justinian a înzestrat biserica cu covoare de lână de tip oltenesc, lucrate în atelierele mănăstirii Țigănești, și cu mobilier. Tot atunci, patriarhul Justinian a aprobat un fond pentru achiziționarea de tablă de aramă necesară pentru reînnoirea completă a acoperișului bisericii, lucrare efectuată în anul 1967¹⁴.

¹⁰ *Sumarele ședințelor Sfântului Sinod din anul 1935*, p. 199.

¹¹ Pentru mai multe detalii privind ieșirea preoților din politică a se vedea Cătălin Raiu, *Democrație și statolatric. Creștinismul social la Bartolomeu Stănescu, episcopul Râmnicului Nouului-Severin (1875-1954)*, București, Editura Universității din București, 2014, pp. 152-163.

¹² *Sumarele ședințelor Sfântului Sinod din anul 1937*, pp. 12-14.

¹³ *Sumarul ședinței Sfântului Sinod din 4 octombrie 1950*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXVIII (1950), nr. 10, p. 551.

¹⁴ Pr. Alexandru Munteanu, *Biserica ortodoxă română de la Sofia – R. P. Bulgaria*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXVI (1968), nr. 6, p. 781.

Înființarea parohiei române de la Londra este rezultatul bunelor relații dintre patriarhul Justinian și arhiepiscopul de Canterbury, Michael Ramsey. În noiembrie 1963, arhiepiscopul de Canterbury a pus la dispoziția românilor din Londra un altar în vechea biserică „Saint Dunstan” din Fleet Street, al cărei paroh era canonicul John Satterthwaite. Astfel a fost înființată parohia ortodoxă română din Londra, cu hramul „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe”, care număra atunci circa 200-250 credincioși. Paroh a fost numit diaconul prof. univ. Vintilă Popescu, pe care patriarhul Justinian personal l-a hirotonit preot și și-a început activitatea la 5 decembrie 1964¹⁵.

Pe lângă înființarea parohiei române din Londra (în 1964), a fost reluată activitatea parohiei din Viena (Austria) și a celei din Baden-Baden (Germania). În anii 1970 au fost înființate noi parohii dependente canonic de Patriarhia Română: în țările scandinave, la Stockholm, Göteborg și Malmö, cu filiile lor¹⁶. Tot în anii 1970 sunt organizate parohii în Germania: la Hamburg (1975), Offenbach (1975), Salzgitter (1976), München (1976), Italia: Milano (1975), Torino, Florența și Bari, Elveția: Geneva (1973) și Lausanne, în Spania: Madrid (1978) și Austria: Salzburg (1976)¹⁷.

În privința parohiilor românești din America, la momentul plecării în România a episcopului Policarp, în 1939, Episcopia Misionară Ortodoxă Română în America avea în jurisdicție 6 protopopiate, 44 de parohii, 62 misiuni, 43 lăcașe de cult, deservite de 34 preoți¹⁸.

În perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, episcopia a funcționat fără episcop. Intervenții Sfântului Sinod din noiembrie 1945 pe lângă ministerul de Externe, al Cultelor și al Finanțelor pentru întoarcerea episcopului Policarp în America au rămas fără rezultat. De asemenea diplomații americani de la București i-au transmis că nu poate fi ajutat¹⁹.

În anul 1963, patriarhul Justinian, împreună cu delegația Bisericii Ortodoxe Române, formată din mitropolitul Firmilian al Olteniei, episcopul Partenie al Romanului, preotul prof.

¹⁵ Pr. Constantin Pârvu, *Patriarhul Justinian. Mărturii, fapte și adevăr*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2005, pp. 165-166.

¹⁶ Pr. Dr. Mircea Basarab, *Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Germaniei, Austriei și Luxemburgului*, în vol. „Autocefalie și responsabilitate”, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2010, p. 942.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 942-943.

¹⁸ Pr. Daniel Adrian Ene, *Arhiepiscopia Ortodoxă Română a celor două Americi*, în vol. „Autocefalie și Responsabilitate”..., p. 980.

¹⁹ Radu Șerban, *Preasfințitul Policarp. Însemnări despre unchiul Pompei*, București, Editura Dareco, 2007, p. 299.

Ioan G. Coman, arhimandritul Nicolae Mladin și preotul Olimp Căciulă, au vizitat Schitul Prodromu din Muntele Athos, prilej cu care a săvârșit Sf. Liturghie în biserica schitului²⁰.

Justinian s-a îngrijit și de Așezămintele românești de la Iordan și Ierusalim, întemeiate în timpul Patriarhului Miron Cristea, și care rămăseseră neterminate. După ce a fost restaurată, din dispoziția sa, biserica de la Ierusalim, în 1968 a fost pictată și biserica românească de la Iordan. Apoi în 1975, cu prilejul vizitei în Țara Sfântă în fruntea unei delegații a Bisericii Ortodoxe Române, Patriarhul Justinian a sfințit biserica Așezământului românesc de la Ierusalim.

Am menționat principalele activități ale Patriarhului Justinian pe plan extern, în principal înființarea de parohii pentru comunitățile românești din diaspora. Greu de crezut că tocmai aceste comunități ecleziastice s-au distanțat de patria-mamă, în contextul în care fără implicarea Întâistătătorului BOR, ele nu ar fi existat.

Cu privire la situația arhivelor bisericești, O.J. Schmitt afirmă: „până în ziua de azi, arhivele sale sunt efectiv închise pentru cercetătorii care nu au o relație apropiată cu BOR, cu alte cuvinte pentru cei care nu sunt ei înșiși clerici sau teologi ori nu au legături de familie cu clerul” (p. 23); „BOR a reușit să țină sub cheie propriile arhive și parțial pe cele ale Securității privind clerul” (p. 350); „BOR în cooperare cu postcomuniștii, s-a asigurat că dosarele Securității privind ierarhii și alți clerici sunt închise cercetărilor independente sau accesibile doar cu permisiunea persoanelor în cauză” (p. 415).

Nu este prima dată când se vehiculează în spațiul public această ipoteză care nu are nicio legătură cu realitatea. Pentru o corectă informare a publicului, dorim să menționăm că hotărârea Sfântului Sinod nr. 5944/2012, care reglementează modalitatea de acces la documente din fondurile Arhivelor Patriarhiei Române și ale arhivelor eparhiale, este postată pe site-ul oficial al Patriarhiei Române (www.patriarhia.ro) și poate fi consultată de cei interesați. În mod evident, ea nu menționează necesitatea ca solicitanții să fie clerici sau teologi sau să fie rudele vreunui cleric. Sunt Director al Arhivelor Patriarhiei Române din anul 2016 și pot afirma că au primit binecuvântare (aprobare) pentru cercetarea documentelor din fondurile Arhivelor Patriarhiei Române și laici care nu sunt teologi, fără să fie chestionați în privința „relațiilor” pe care le au cu

²⁰ Pr. prof. Ioan G. Coman, Pr. Olimp N. Căciulă, *Sărbătorirea mileniului Sfântului Munte Athos și participarea Bisericii Ortodoxe Române la festivitățile comemorative*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXVI (1963), nr. 7-8, p. 629.

persoane din cler sau din administrația bisericească. De altfel, nu s-a plâns niciun solicitant până în prezent de faptul că i s-a reproșat că nu este teolog sau cleric (!).

În plus, cel puțin în ultimii 7 ani, O.J. Oliver Schmitt nu a formulat nicio cerere prin care să solicite cercetarea unor documente, așadar afirmațiile Domniei Sale sunt lamentări fără folos.

Afirmațiile false ale domnului Schmitt nu se opresc aici, ci devin de-a dreptul ridicole: „conform legii, BOR ar trebui să predea fondurile sale arhivistice Arhivelor Naționale, care se pare că nu le-au solicitat, sau cel puțin să le facă accesibile tuturor cercetătorilor, dar acest lucru nu s-a întâmplat”. (p. 23).

Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996 nu cuprinde nicio referință privind obligativitatea BOR de a preda documentele sale Arhivelor Naționale ale României. De fapt, art. 13 (1) al legii menționate prevede: „persoanele juridice creatoare și deținătoare de documente depun spre păstrare permanentă la Arhivele Naționale și la serviciile județene ale Arhivelor Naționale, după cum urmează [...] b) documente scrise, cu excepția actelor de stare civilă și a documentelor tehnice, după 30 de ani de la crearea lor”²¹. Dar, art. 14 (1) precizează: „creatorii și deținătorii de arhivă **pot deține documente care fac parte din Fondul Arhivistic Național al României și după expirarea termenului de depunere, dacă sunt necesare în desfășurarea activităților**”²²(subl.n.). Ciudat este faptul că O.J. Schmitt menționează spre sfârșitul volumului său: „Legea Arhivelor din 1996 permite BOR, cu acordul Arhivelor Naționale, să păstreze fonduri arhivistice pe care ar fi trebuit să le predea Arhivelor Naționale” (p. 350).

În aceeași notă, O.J. Schmitt concluzionează că BOR „a păstrat controlul asupra arhivelor sale și le deschide doar istoricilor care sunt apropiați de Biserică și care îi sunt supuși, deși este obligată prin lege să-și deschidă complet arhivele” (p. 190).

Este încă o dovadă că autorul nu cunoaște legislația bisericească. Conform art. 174 (1) din *Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, „fondurile arhivistice și bibliotecile mănăstirilor, parohiilor, protopopiatelor, episcopiiilor, arhiepiscopiiilor, mitropoliilor și ale Patriarhiei Române sunt proprietatea exclusivă a acestora, nu pot fi înstrăinate, grevate sau urmărite și au regimul juridic al arhivelor și bibliotecilor private”²³. Alineatul 2 al aceluiași articol stipulează și mai clar „organizarea și funcționarea fondurilor

²¹ *Monitorul Oficial al României*, partea I, nr. 293/22.IV.2014, p. 9.

²² *Ibidem*, pp. 13-14.

²³ *Ibidem*, Partea I, nr. 97/10.II.2020, p. 45.

arhivistice și a bibliotecilor unităților administrative bisericești se fac potrivit prevederilor statutare și regulamentare bisericești și normelor legale în vigoare”²⁴.

Arhivele Naționale ale României nu pot obliga niciun creator și deținător privat de arhivă să pună la dispoziția publicului documentele sale, pentru că nu au atribuții legale în acest sens. (O.J. Schmitt nu indică vreun articol de lege care să susțină afirmațiile sale).

Dar O.J. Schmitt nu se oprește aici cu remarcile neadevărate: „deși BOR primește fonduri de la stat pentru a întreține arhivele, în practică îngreunează accesul la materialele de studiu”. (p. 23). BOR a primit și nu primește fonduri de la stat pentru activitatea arhivistică. Dacă O.J. Schmitt are documente care susțin ipoteza Domniei Sale, îl invităm să le facă publice.

Ca și cum nu ar fi fost suficiente aceste afirmații false, autorul menționează în mod eronat faptul că cercetarea documentelor privind colaborarea clericilor cu regimul comunist a fost împiedicată „de faptul că astfel de cereri trebuie aprobate de Sfântul Sinod” (p. 23); „blocarea de către BOR a dosarelor relevante împiedică în continuare o examinare obiectivă și completă a colaborării preoților cu Securitatea” (p. 293); „BOR împiedică în continuare accesul la dosarele ierarhilor” (p. 297).

Genul acesta de apriecieri sunt de-a dreptul hilare. Dosarele celor care au colaborat cu regimul (nu numai clerici) nu sunt păstrate de BOR (!), ci de C.N.S.A.S., instituție care le pune la dispoziție cercetătorilor acreditați, fără să fie nevoie de acordul Sfântului Sinod. În lista cercetătorilor acreditați de C.N.S.A.S. se regăsește și O.J. Schmitt, dar cu tema „Istoria socială a Mișcării Legionare în perioada interbelică”²⁵, deci nici măcar nu a solicitat la C.N.S.A.S. dosarul vreunui cleric bănuț de colaboraționism, întrucât nu este acreditat pe perioada comunistă.

În cele din urmă, afirmația că BOR a colaborat cu postcomuniști pentru ca dosarele Securității privitoare la ierarhi și clerici să fie cercetabile doar cu acordul persoanelor în cauză este fals. Este o confuzie între cercetarea științifică pe care o poate întreprinde orice cercetător acreditat de Colegiul C.N.S.A.S. și prevederile legii 293/2008, prin care era aprobată O.U.G. nr. 24/2008. Articolul 3 menționează că orice cetățean, în baza accesului la informații are dreptul să fie informat, la cerere, în legătură cu „existența sau inexistența calității de lucrător al Securității sau de colaborator al acesteia” pentru mai multe categorii de persoane care ocupă funcții de demnitate publică. Litera „u” îi menționează și pe: „ierarhii și șefii cultelor religioase

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ <http://www.cnsas.ro/documente/cercetare/2022.09.21%20-%20Lista%20persoanelor%20acreditate.pdf>, accesat 16.05.2023.

recunoscute de lege, până la nivel de preot inclusiv, precum și asimilații lor de la parohiile din țară și din străinătate, la cererea reprezentanților cultului religios de care aceștia aparțin”. Deci, se referă la toate cultele recunoscute de Stat (18).

Dar prevederile legale de mai sus nu împiedică în niciun fel cercetarea dosarelor întocmite de fosta Securitate pe numele ierarhilor, așa că lamentarea lui O.J. Schmitt este inutilă.

Cu privire la situația BOR în timpul regimului Ceaușescu, O.J. Schmitt afirmă că „nu numai a acceptat distrugerea a numeroase biserici, dar s-a supus ideologic și simbolic dictatorului începând cu 1977, sub patriarhii Justin Moisescu și Teoctist Arăpașu, într-un mod care nu fusese obișnuit în epoca patriarhului Justinian Marina” (p. 26); „tăcerea cu care patriarhul și ierarhii au reacționat la distrugerea bisericilor de către regim” (p. 194), „strategii sistematice și de succes a BOR de a păstra tăcerea cu privire la o epocă foarte apropiată de prezent și deosebit de problematică pentru Biserică, din cauza profunde sale subordonări față de dictatură și a presupusei compromiteri a multor ierarhi și preoți” (pp. 196-197); „nici măcar unul dintre ei nu a încercat să se opună regimului, nici măcar atunci când, la sfârșitul anilor '70, regimul a început să demoleze biserici, mai ales la București” (p. 296).

De fapt, BOR s-a opus demolării bisericilor. La 11 ianuarie 1980, episcopul vicar al Arhiepiscopiei Bucureștilor, Roman Ialomițeanul, trimitea Președintelui Departamentului Cultelor, Ion Roșianu, din încredințarea Patriarhului Iustin, o adresă la finalul căreia menționa „rugăm să se caute formula **pentru a se evita demolarea bisericii și complexului Schitul Maicilor**” (subl.n.)²⁶.

Alt document care arată opoziția BOR față de demolarea bisericilor este adresa Arhiepiscopiei Bucureștilor, Serviciul Tehnic nr. 9784/21.08.1985 prin care se transmite Departamentului Cultelor acordul pentru demolarea imobilelor Parohiei Sf. Nicolae Sârbi, **cu excepția bisericii** (subl.n.)²⁷.

Cum a stabilit O.J. Schmitt că Biserica era atât de subordonată regimului și ierarhii erau compromiși, pe baza căror documente, nu știm, căci cele prezentate nu arată nicidecum acest lucru. În plus lipsesc numele celor „mulți și compromiși”.

Așadar, dacă O.J. Schmitt ar fi cercetat documente păstrate de Arhivele Naționale ale României, ar fi constatat extract contrariul celor afirmate.

²⁶ Arhivele Naționale ale României (în continuare vom cita A.N.R.), fond Ministerul Cultelor și Artelor (M.C.A.), dosar 29/1980, f 241-243.

²⁷ Ibidem, dosar 14/1986, f. 94.

Nu este singurul caz când autorul se lansează în afirmații hazardate în privința lui Iustin Moiescu, care a „sprijinit represiunea împotriva mănăstirilor” (p. 277); a susținut cu tărie măsurile regimului împotriva mănăstirilor, lucrând împotriva Patriarhului Justinian” (p. 303). Documente din Arhiva fostului Departament al Cultelor contrazic această ipoteză. La 1 iulie 1960 Departamentul Cultelor a întocmit o notă intitulată „hotărârile cu privire la aplicarea Decretului nr. 410/1959 pentru reglementarea monahismului (stabilite la 1 iulie 1960). Aceasta cuprinde mențiunea „Arhiepiscopia Iașilor: M-rea Neamtu pentru călugări și mănăstirile Sucevița, Moldovița, Agapia și Văratec, pentru călugărite. **În caz de insistență din partea mitropolitului Iustin (subl.n.)**, se va mai recunoaște mănăstirea Secu, pentru călugări”²⁸. De remarcat este faptul că mențiunea unor concesiuni făcute de Departamentul Cultelor ierarhilor privind mănăstirile autorizate există doar în cazul Patriarhului Justinian și al Mitropolitului Iustin²⁹.

Mai mult decât atât, într-o caracterizare a lui Iustin Moiescu întocmită de C.C. al P.C.R. în anul 1977, nu este nicio mențiune referitoare la o eventuală sprijinire a aplicării decretului 410/1959, în schimb este menționat faptul că „s-a preocupat de restaurarea mănăstirilor din Moldova și de conservarea monumentelor de artă și arhitectură”³⁰.

Tot o afirmație falsă la adresa Patriarhului Iustin, deși nu îi este specificat numele, este o referire la situația Pr. Gheorghe Calciu-Dumitreasa: „din păcate este dovedit că a fost trădat de ierarhii săi” (p. 294). Suntem în fața unei alte aserțiuni false. La 20 martie 1982, preoteasa Adriana Calciu îi cere Patriarhului Iustin să trimită un preot la Penitenciarul Rahova, unde era închis părintele, pentru a-l spovedi și împărtăși. Cererea a ajuns la Departamentul Cultelor, pe ea patriarhul notând: „se va face intervenția cuvenită prin Departamentul Cultelor”³¹.

După o prefață în care trage mai multe concluzii pripite, O.J. Schmitt trece la abordarea situației religioase din diverse perioade istorice. Domnia Sa indică anul 1849 ca fiind cel în care a fost înființat „Departamentul Afacerilor Religioase, instituție care a precedat Ministerul Cultelor și Educației”. Afirmația este ciudată, având în vedere că și înainte de 1849 exista „Departamentul credinței”. Mai mult decât atât, fondul Ministerul Cultelor și Instrucțiunii

²⁸ Arhiva Secretariatului de Stat pentru Culte, dosar *Documente din arhivă. Monahism*, nepaginat.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie-Dosare anexe, dosar 276/1977, f. 1. (documentul se află la filele 1-2).

³¹ Patriarhul Iustin Moiescu, *Correspondență inedită*, studiu introductiv, traducerea documentelor din limbile engleză și franceză și note de Pr. Dr. Dorin-Demostene Iancu, București, Basilica, 2021, p. 139.

Publice (nu al Cultelor și Educației), păstrat de Arhivele Naționale ale României, cuprinde documente mult mai vechi de anul 1849, respectiv din 1823 (referitoare la Episcopia Argeșului).

Cu privire la problema proprietăților bisericești, autorul consideră că „BOR și astăzi își justifică pretențiile financiare față de stat prin exproprierea globală a proprietăților mănăstirești din 1863” (p. 36); „în 1949 Statul a preluat terenul în uzufruct, cu toate clădirile și echipamentele care aparțineau parohiilor, fără nicio compensație” (p. 215).

Afirmațiile sunt parțial adevărate. Proprietățile mănăstirești nu au fost confiscate de stat doar cu prilejul secularizării, ci mai ales în perioada comunistă, când au fost preluate abuziv bunuri imobile ale parohiilor, mănăstirilor și ale preoților. De asemenea, unitățile de cult nu au fost deposedate de bunuri numai în 1949 și nu numai prin uzufruct, ci mai ales prin expropriere (decretele de expropriere sunt o dovadă în acest sens).

O scrisoare trimisă de Patriarhul Justinian prim-ministrului Gheorghe Gheorghiu-Dej, la 22 iunie 1955, indică cedarea către Stat, în baza H.C.M 308/1953 a 60.000 ha, reprezentând sesiile parohiale și 56.000 ha proprietăți personale ale clericilor³².

O altă afirmație a lui O.J. Schmitt referitoare la preluarea abuzivă a bunurilor imobile de către Stat este aceea că „patriarhul a sprijinit colectivizarea agriculturii și a fost decorat cu o medalie de către conducerea comunistă atunci când aceasta a fost finalizată” (p. 282). Autorul pare să uite că poziția oficială a BOR nu putea fi una potrivnică Statului. Domnia Sa se apleacă doar asupra discursului oficial, fără să ia în calcul acțiunile Bisericii pentru împiedicarea preluării bunurilor sale. Cum ar fi putut în mod real susține Biserica pierderea unor bunuri atât de importante? Sau poate O.J. Schmitt a identificat disidența instituțională în timpul regimului comunist. În acest caz, așteptăm să ne-o prezinte în detaliu.

Abordând situația Mitropolitului Primat Conon Arămescu-Donici din timpul ocupației germane (1916-1918), O.J. Schmitt amintește de manifestul semnat de ierarh și distribuit pe front în anul 1917, concluzionând: „comportamentul său nu a fost diferit de cel al șefului administrației din partea ocupată a țării, Lupu Kostaki [...] și care a fost șters și el din memoria națională până de curând” (p. 51). Spre deosebire de majoritatea afirmațiilor precedente, aici autorul citează mai mulți istorici care au abordat subiectul.

³² Patriarhul Justinian Marina, *Corespondență inedită*, ediție, studiu introductiv și note de Pr. Dr. Dorin-Demostene Iancu, București, Editura Basilica, 2018, p. 122.

Edificator în această situație este în opinia noastră un document din Arhiva Ministerului de Externe German (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts). Un raport din septembrie 1917 intitulat „Situația Propagandei noastre pe Frontul de Răsărit”, menționa că cel mai important moment al propagandei germane în România a fost manifestul mitropolitului. Cu toate acestea, efectul nu a fost cel așteptat, deși germanii le-au permis dezertorilor să se întoarcă în satele lor³³.

Alexandru Tzigara-Samurcaș, prefectul Poliției Capitalei în perioada ocupației germane nota în memoriile sale „mare vâlvă a produs așa-zisa chemare a mitropolitului Konon, silit fiind de sfetnicii săi, puși la cale de catolicul Marin Teodorian-Carada”³⁴.

Autenticitatea textului chemării a fost pusă în discuție și în epocă, istoricul Radu Tudorancea citând atitudinea unor persoane care considerau că textul final al documentului nu a fost cel semnat inițial³⁵.

Referindu-se la Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, O.J. Schmitt îl caracterizează ca fiind un „promotor al mișcării fasciste legionare” (p. 61), fără a indica vreo sursă pe care să își întemeieze această afirmație. Probabil se așteaptă ca cititorul să îl creadă pe cuvânt.

Abordând situația de după Primul Război Mondial, autorul precizează că „BOR se afla în conflict cu ambele patriarhii pentru jurisdicția ecleziastică în noile provincii: cu Biserica Ortodoxă Rusă asupra Basarabiei și cu Biserica Ortodoxă Sârbă asupra Banatului” (p. 75). O nouă afirmație ciudată, întrucât autorul uită sau nu cunoaște faptul că România se afla în dispută teritorială cu Rusia și Iugoslavia. Disputa cu Iugoslavia a fost tranșată prin renunțarea la Banatul sârbesc, din inițiativa lui Take Ionescu³⁶.

Tot din categoria afirmațiilor fără teme care arată neînțelegerea rolului Bisericii și a misiunii sale este și aceea potrivit căreia „exclusivismul ortodox explică apropierea ideologică a BOR de curentele de extremă dreapta și fasciste din perioada interbelică” (p. 81). Înainte de toate, aceasta este o încadrare temporală eronată. Curentele de extremă dreapta au pretins că sunt apropiate de Biserică datorită faptului că promovau valorile naționale și creștine, așa cum

³³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin, (PA AA), R 432398 k, fila 21. Raport Rk. 1148 GH. Nr 47 din 17 septembrie 1917 referitor la propaganda pe Frontul de Est, trimis de reprezentatul Auswärtiges Amt pe lângă Marele Cartier General al Majestății Sale către Cancelarul Michaelis.

³⁴ Al. Tzigara-Samurcaș, *Memorii*, vol II (1910-1918), ediție critică de Ioan Șerb și Florica Șerb, prefață de Dan Grigorescu, București, Editura „Grai și suflet-cultura națională”, 1999, p. 172.

³⁵ Pentru detalii a se vedea Radu Tudorancea, *Ocupația germană în România Primului Război Mondial* în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol 12 (2013), p. 126.

³⁶ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a, București, Univers Enciclopedic, 2008, p. 302.

observa academicianul Florin Constantiniu³⁷. Acestea aveau interesul unei apropieri de Biserică pentru a câștiga capital politic, nu Biserica avea de câștigat ceva arătându-se apropiată de ele.

Trecând la abordarea situației Mitropolitului și, ulterior, Patriarhului Miron Cristea, O.J. Schmitt susține că ierarhul datora cariera sa colaborării cu partidele, în special cu liberalii (p. 81). Se înțelege că funcția de prim-ministru a obținut-o datorită colaborării cu partidele, deși acestea fuseseră desființate, iar ele, în mod evident, nu aveau niciun merit privind numirea lui Miron, aceasta fiind decizia Regelui Carol II.

Afirmațiile ciudate despre patriarhul Miron nu se opresc aici: „ambția politică a lui Cristea a zguduit Biserica la doar un an de la înființarea Patriarhiei. După moartea Regelui Ferdinand, noul patriarh ales a preluat conducerea Statului ca membru al unei regențe formate din trei persoane, numită pentru regele minor Mihai” (p 85).

Înainte de toate, O.J. Schmitt plasează eronat din punct de vedere istoric evenimentele. Înființarea Patriarhiei a avut loc în 1925, iar moartea Regelui Ferdinand în anul 1927, deci nu după un an, ci după doi ani. Regența a fost instituită ca urmare a morții lui Ferdinand și a fost formată din prințul Nicolae, patriarh și Gheorghe Buzdugan, președintele Înaltei Curți de Casație (după moartea acestuia, Constantin Sărățeanu). În plus, O.J. Schmitt se contrazice: întâi a afirmat că Miron Cristea datora cariera politică colaborării cu partidele, în special cu liberalii, apoi că a preluat conducerea statului. Dacă era dator partidelor, cum putea Miron să fie mai presus decât acestea, conducând statul ?

Dacă într-o primă fază O.J. Schmitt apreciază că patriarhul Miron „din punctul de vedere al politicii de putere, a trebuit să se subordoneze monarhului” (p. 134), „regele l-a ales pe patriarh pe baza docilității sale politice” (p. 137), „Miron Cristea a fost o marionetă politică și nu a avut nicio influență politică în cabinetele pe care le-a condus” (p. 139), ulterior consideră în mod bizar că „a fost responsabil și de represiunea ortodocșilor extremiști, inclusiv de uciderea fără proces a idolului multor clerici (sic!), liderul Legiunii, Corneliu Zelea Codreanu (29-30 noiembrie 1938). Dar patriarhul a legitimat [...] distrugerea statului de drept și a sistemului parlamentar [...] a dat o lovitură decisivă și antisemiților din guvernul «național-creștin al lui Octavian Goga și A.C. Cuza, care erau loiali sistemului»” (p 135). Cum putea fi patriarhul responsabil de uciderea lui Codreanu, dacă el nu a avut nicio putere și a fost subordonat lui Carol

³⁷ Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Amintiri*, ediție, studiu introductiv și note: prof. dr. Remus Rus și drd. Dorin-Demostene Iancu, Ediția a 2-a, București, Editura Enciclopedică, 2015, p. 23.

al II-lea ? Cum poate proba O.J. Schmitt această ipoteză ? A cercetat documente care îl determină să tragă această concluzie ? Este o calomnie gratuită la adresa lui Miron Cristea. Și poate cea mai importantă dintre întrebări: legionarii i-au reproșat vreodată patriarhului Miron că este vinovat de moartea lui Corneliu Zelea Codreanu ? Dacă da, cine, când, unde?

Referindu-se la trecerea de la calendarul iulian la cel gregorian, O.J. Schmitt menționează faptul că „un milion de etnici români din Basarabia s-au împotrivit măsurii poate fi explicat prin eșecul statului și al BOR de a explica țăranilor slab educați semnificația reformei” (p. 90).

Autorul ignoră posibilitatea reală a unei propagande bolșevice împotriva acestor schimbări și reproșează statului și BOR că nu le-a explicat oamenilor fără educație. Oamenilor li se poate vorbi, explica, dar nu pot fi determinați să accepte decât cu mijloace coercitive, ceea ce Biserica nu folosește. Cum ar fi putut să-i oblige pe oameni să adopte noul calendar ?

Abordând situația episcopului Râmnicului-Noul Severin, Vartolomeu Stănescu, O.J. Schmitt afirmă că ierarhul a sprijinit Mișcarea Legionară din eparhia sa atât de deschis, încât poetul legionar ortodox Radu Gyr și-a închipuit chiar că Stănescu va ajunge patriarh într-o Românie legionară” (p 96). Ulterior autorul conchide „Vartolomeu Stănescu și-a mărturisit deschis sprijinul pentru aceasta” (p.109).

La fel ca și în cazul altor afirmații, O.J. Schmitt nu menționează nicio sursă.

Documentele de arhivă prezintă însă o altă situație. La 21 aprilie 1938, episcopul Vartolomeu Stănescu a trimis ministrului de Externe o adresă prin care a dorit: „să înlătur *pentru totdeauna convingerea* opiniei publice din țara noastră, de a fi fost vreodată nu numai legionar *activ* în «Totul pentru Țară»; dar în niciun partid politic, din *puternicele și poruncitoarele motive*, pe care le-am arătat în această circulară”³⁸. La această adresă, a anexat circulara pe care a trimis-o clericilor din eparhie (nr. 6054/21 aprilie 1938), redată mai jos în integralitatea ei.

„Înștiințat că la sfintele Mănăstiri Tismana și Cozia sunt aduși și puși sub paza Puterii Publice legionarii; și că oricine din Cucerniciile și Prea Cucerniciile Voastre s-ar apropia de aceste două sfinte mănăstiri dintr-un motiv sau altul, se face vinovat de cea mai aspră pedeapsă pe care Puterea Publică i-o poate aplica, Vă preven părintește să vă păstrați demnitatea și disciplina pe care sfintele canoane și legile țării vi le impun.

Deși suntem convins că pastoralele și broșurile pe care vi le-am trimis în anii 1930-1937, cu obligația de a fi *numai preoți* ai sfintei noastre Biserici și *Părinți sufletești* ai enoriașilor din

³⁸ A.M.A.E., Fond 71/1920-1944, România, volum 352, f. 94.

parohiile unde vă aflați, desfăcându-vă de cluburile și partidele politice în care v-ați afla, v-au impus hotărârea să urmați aceste datorii pentru totdeauna, totuși spre a fi sigur de împlinirea lor, le-am dat ordin P.C. Protoierei să ne comunice de îndată pe cei care s-ar abate de la ele, ca să-i putem pedepsi cum li se cuvine.

Pentru a nu vă mai abate de la această datorie, aveți înțelesul Constituției actuale și legea respectivă în vigoare; cum că și pilda noastră de a nu ne fi înscris în niciun partid politic niciodată.

Ca Ierarh al sfintei noastre Biserici, care se bucură și îi ajută pe toți creștinii și creștinele ei, când se dovedesc patrioți, naționaliști, dinastici și creștini adevărați, noi am folosit această iubire a Bisericii noastre prin împlinirea cererilor venite de la membrii tuturor partidelor politice, în măsura însă a sfintelor canoane și a legilor în vigoare, pe care dacă le-am fi călcat, ne-ar fi găsit vinovat anchetele bisericești și laice care ni s-au făcut după propria noastră cerere.

Am luat de asemenea parte la sărbătorile lor publice de natură națională și culturală ori de câte ori am fost chemat; și în neputință să ne prezentăm. Această conduită ne-am păstrat-o și cu legionarii, pe care i-am sfătuit și în scris și verbal să nu defaime pe nimeni, să nu lovească în nimeni, ci în luptele care le fac să folosească convingerea, voința și jertfa, cu care creștinismul a biruit Împărăția Romană și irlandezul O. Connel a câștigat politicește și social în 10 ani de la Anglia ceea ce revoluțiile irlandeze nu au putut să dobândească în trei sute de ani. Cine dorește să se convingă de cele spuse aci, nu are decât să citească broșurile noastre în această chestiune.

Să se știe de asemenea, că ori de câte ori am avut contact cu legionarii, *am fost chemat de ei*, ca la Congresul din Craiova din anul 1935 luna aprilie, cum și la sfințirea cărămizii la Drăgășani și a drumului de la Arnota; cum și la conferința pe care am ținut-o în biserica Sfântul Anton din București, cu cererea oficială de învoire din partea Înalt Prea Sfințitului Patriarh Dr. Miron Cristea.

Toate aceste legături însă au avut caracterul solemn al *serbărilor de bine obștească*, de la care Ierarhii Bisericii noastre nu pot lipsi, când sunt chemați.

Prezența noastră deci în aceste solemnități, nu a fost nici *cea de om* și nici *cea de cetățean*, ci numai de *Ierarh* al Bisericii, care e *dator* să se ocupe de *educația și moralizarea* mai ales a tineretului creștin. Iar dacă cineva de va dovedi *prin acte* că *în mod activ* am avut legături cu legionarii ca om și ca cetățean și nu ca Ierarh, *noi înșine cerem să fim pedepsiți*, mai ales că ni

s-a spus că toată opinia publică din țară este convinsă de *acționare activă*, pe care am avea-o în această legiune”³⁹.

Referindu-se la numărul preoților susținători sau/și membri ai Mișcării Legionare/Partidului „Totul pentru Țară” și L.A.N.C., O.J. Schmitt indică cifra de 1000 clerici (p. 100, notă de subsol), apoi face referire la rapoarte ale Poliției din 1937 care indică 343 clerici membri ai Patriadului Totul pentru Țară, iar, în conformitate cu aceleași surse, numărul simpatizanților era de aproximativ patru ori mai mare decât cel al membrilor. Deci, documentele pe care se bazează O.J. Schmitt sunt emise de Direcția Generală a Poliției sau structuri locale ale acesteia, după cum indică și în studiu Domniei Sale *Clerul ortodox și extrema dreaptă în România interbelică* din „Archiva Moldaviae”, nr. VIII (2016), p. 105.

Ne aflăm în fața unor erori metodologice. Înainte de toate, credibilizarea unor documente emise de o singură instituție și lipsa analizei critice aplicate acestora. De unde știm că datele sunt exacte și că aceste informații nu sunt eronate? Cine garantează acest lucru? Diferența fundamentală între informațiile culese și transmise de structurile locale ale Poliției și cele prezentate Șefului Statului, de exemplu, este uriașă. Redăm mai jos situația discutată în cadrul ședințelor Consiliului de Miniștri în timpul Generalului Ion Antonescu, cu privire la preoții implicați în Rebeliune, știut fiind că șeful Statului primește informații din partea structurilor specializate (S.S.I., Serviciul de informații militare-Secția a 2-a Informații din cadrul Marelui Stat Major) și poate avea o imagine de ansamblu. Desigur, acest lucru nu înseamnă că are la dispoziție o statistică perfectă, fără erori.

În al doilea rând, nu există o definiție conceptuală a sintagmei „simpatizant” legionar. În privința membrilor lucrurile sunt clare, dar simpatizant poate fi cel care citește literatură legionară? În mod evident, nu obligatoriu. Faptul că cei mai mulți preoți din Vâlcea citeau genul acesta de literatură⁴⁰ nu indică și că ei sunt simpatizanți. Făcând referire la același județ, O.J. Schmitt indică cifre: 137 preoți membri și simpatizanți legionari în anii 1933-1934 etc. (p. 112), fără să menționeze sursa acestor cifre și cum au fost analizate critic.

În privința referirii la lecturile clericilor, dacă un creștin citește operele lui Platon, Aristotel etc. nu înseamnă că își însușește ideile lor. Nu înseamnă că cel care citește scrierile lui Baruch Spinoza devine panteist, sau cel care citește operele lui Marx și Engels ajunge comunist.

³⁹ *Ibidem*, f. 95.

⁴⁰ Oliver Jens Schmitt, *Clerul ortodox și extrema dreaptă în România interbelică* în „Archiva Moldaviae”, nr. VIII (2016), p. 105.

Ion Antonescu a avut o atitudine dură față de preoții participanți la Rebeliune și, deci, avea tot interesul să știe exact câți au fost pentru a se asigura că nu mai slujesc la sfântul altar. În ședința Consiliului de Miniștri din 3 februarie 1941, acesta afirma: „trebuie să procedați la Culte cu preoții cari au lăsat Crucea din mână și au luat pistolul. Să-i trimitem la ocnă. Sunt călugări cari au făcut acte de anarhie. Aceștia trebuiesc pedepsiți fără cruțare. Sunt preoți cari și-au îngăduit, printre Simedrea. Trebuie pusă disciplină în Biserică. Aici trebuie o disciplină mult mai mare decât în alte diferite gazete ale bisericii, să atace pe mitropoliți. Așa este un jurnal care apare la Suceava, în care se atacă Biserica și mitropolitul părți. Nu trebuie nici o îngăduință, căci aceștia au distrus credința poporului și au semănat anarhia”⁴¹. Conducătorul Statului se exprimă și mai tranșant, în ședința Consiliului de Miniștri din 4 februarie 1941 : „pe preoții cari au aruncat crucea și au luat revolverul în mână, îi rad. Elementele acestea le distrug. Pot să iert pe un profesor, pe un funcționar, dar pe un preot nu-l pot ierta. Să se ducă să taie la piatră și la sare”⁴².

O statistică detaliată a preoților care au susținut Mișcarea Legionară se regăsește în stenogramele Consiliului de Miniștri, în ședința din 7 martie 1941, prezentantă Generalului Ion Antonescu de către Ioan Sandu, Subsecretar de Stat la Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor⁴³. Acesta menționa 141 preoți participanți la rebeliunea legionară:

„Mitropolia Ungro-Vlahiei, 39 preoți și un cântăreț; Mitropolia Iași, 9 preoți; Mitropolia Sibiu, 15 preoți; Mitropolia Olteniei, 1 preot; Mitropolia Bucovinei, 3 preoți; Episcopia de Argeș, 22 preoți; Episcopia Buzăului, 23; Episcopia Constanței, 22; Episcopia Dunării de Jos, 4; Episcopia Hușilor, 1; Episcopia Roman, 1; Episcopia Timișoara, 1 șef de birou; niciunul la Caransebeș și niciunul la Oradea. Au mai fost amestecați în rebeliune și doi preoți uniți”⁴⁴.

În ședința Consiliului de miniștri din 18 martie 1941 este prezentat și numărul preoților care până la 15 martie 1941 au fost trimiși în judecată pentru participarea la rebeliune: „în Arhiepiscopia Bucureștilor, 32 preoți, cinci cântăreți; în Arhiepiscopia Craiovei, 3 preoți; la Alba-Iulia și Sibiu, un consilier eparhial și 12 preoți; la Roman, 2 preoți; la Argeș, 3 preoți și un cântăreț; la Constanța, un preot; la Dunărea de Jos, 4 preoți; la Huși, 2 preoți; la Arhiepiscopia Greco-Catolică Română din Blaj, 4 preoți și la Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Aradului, 3 preoți, care adunându-se la un număr de 145 de mai înainte, face, în total, 218 preoți și

⁴¹Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri - Guvernarea Ion Antonescu, vol II, ianuarie - martie 1941, București, 1998, p. 101.

⁴²Ibidem, p. 128.

⁴³Ibidem, p. 590.

⁴⁴Ibidem.

cântăreți”, din aproximativ 7.000 preoți⁴⁵. În procente, numărul preoților care au susținut Mișcarea Legionară și pentru care există date oficiale exacte este de **aproximativ 3 %**. Deci, afirmațiile de genul „foarte mulți preoți susținători legionari”, „numeroși preoți au luat armele împotriva armatei române în luptele de stradă” (p. 160), precum și afirmații conexe precum: „mănăstirile importante (Neamț, Agapia, Văratec, Cernica, Antim etc.) au susținut și ele activ Mișcarea Legionară (pp. 185-186), „ierarhi ca Nicolae Bălan în Transilvania, Gurie Grosu în Basarabia, Visarion Puiu în Bucovina, Pimen Georgescu și Irineu Mihălcescu în Moldova, precum și Nifon Criveanu în Oltenia au susținut ideile și practicile legionare și cuziste” (p. 185), atât timp cât nu pot fi probate cu documente, sunt false.

În privința lui Nifon Criveanu, aceste afirmații sunt de-a dreptul ridicole. Atât de susținător al legionarilor și cuziștilor era ierarhul oltean, încât prima încercare de desființare a Mitropoliei Olteniei a avut loc chiar în timpul statului național-legionar, în decembrie 1940, când ministrul Educației Naționale, Cultelor și Artelor Traian Brăileanu a solicitat Sfântului Sinod acest lucru⁴⁶.

Cifra privind preoții implicați în Rebeliune se confirmă și din publicațiile oficiale. Într-un volum editat de Președinția Consiliului de Miniștri în 1942 și intitulat „Pe marginea prăpastiei”, se menționează cifra de 218 preoți cercetați pentru participare la evenimentele din ianuarie 1941⁴⁷.

Ulterior, O.J. Schmitt are o concluzie corectă și anume aceea că „după 1945, Securității i-a plăcut să folosească acuzația de legionarism ca mijloc de presiune asupra preoților, însă trebuie clarificat în fiecare caz în parte dacă acest lucru se bazează pe fapte sau nu” (p 114). Deci, nu statisticile globale contează în aprecierea simpatiei legionare a clericilor, ci fiecare caz în parte, analizat cu obiectivitate.

Cu privire la guvernarea Goga-Cuza, O.J. Schmitt consideră că „BOR nu a reușit și nici nu a vrut să-i condamne pe Cuza și pe Goga” (p 101); [...] cu binecuvântarea patriarhului, Cuza și Goga au ajuns la putere în decembrie 1937” (p. 103). Probabil autorul a cercetat documente inedite, necunoscute până acum, care arată că nu Carol a adus la guvernare cuplul politic Goga-

⁴⁵ *Ibidem*, p. 637.

⁴⁶ *S-a propus desființarea Mitropoliei Olteniei ?* Craiova, Tipografia Sfintei Mitropolii a Olteniei, 1942, p. 9.

⁴⁷ *Pe marginea prăpastiei 21-23 ianuarie 1941*, vol II, București, Editura Scripta, 1992, p. 56.

Cuza din interese proprii⁴⁸, ci patriarhul Miron prin binecuvântarea sa. Ca și în alte ocazii, afirmația nu este susținută de nicio notă bibliografică.

În volumul lui O.J. Schmitt sunt și greșeli elementare de conținut: Liviu Stan „a fost trimis cu o bursă la Atena, unde s-a împrietenit cu Gheorghe Moiescu, carea avea să devină mai târziu patriarh sub numele monah Iustin” (p. 156); Justinian Marina ca mitropolit al Moldovei (după alegerea sa ca patriarh, a fost înlocuit de episcopul vicar Teoctist Arăpașu)-p. 213; Teoctist „din 1954 până în 1962 a fost unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Justinian” (p. 306); „Teologul Radu Preda, care a fost pastor la München” (p. 384); Mariana Conovici în loc de Iuliana Conovici (p. 413).

Prima este o confuzie între Patriarhul Iustin Moiescu (al cărui nume de botez era tot Iustin) și preotul profesor Gheorghe Moiescu, care a slujit la parohia română din Viena, a doua este o afirmație de neînțeles (cum putea Teoctist să-l înlocuiască pe Justinian? Al doilea în ierarhia BOR, după patriarh, este Mitropolitul Moldovei), a treia menționarea anului 1954, în loc de 1950, când Teoctist a fost hirotonit arhiepiscop. În cazul Pr. Radu Preda, este o afirmație hilară. Probabil O.J. Schmitt a descoperit dovezi că Pr. Preda, în timpul când era preotul parohiei române din orașul german, era și pastor al vreunei Biserici Protestante sau Neoprotestante, ceea ce este, evident, imposibil.

Făcând referire la Părintele Dumitru Stăniloae, O.J. Schmitt consideră că „a adoptat și el conceptul național-socialist de *Lebensraum* („spațiu vital”)-p. 178. Surprinzător este că O.J. Schmitt face o asemenea greșală. Conceptul de spațiu vital nu este național-socialist. El a fost formulat pentru prima dată de Friedrich Ratzel în anul 1901, cel care aprecia că „între mișcarea vieții care niciodată nu se oprește și spațiul pământului care niciodată nu se schimbă, exista o contradicție. Din această contradicție s-a născut lupta pentru spațiu”⁴⁹.

Tot referitor la Părintele Stăniloae, O.J. Schmitt notează că a reluat „polemicile împotriva catolicilor și protestanților, spunând că aceștia din urmă au subscris rasismului lui Hitler” (p.201). Autorul ori a uitat ori nu știe că o parte dintre protestanții din Germania nazistă au trecut de partea regimului devenind „Deutsche Christen” și adaptându-și doctrina la ideologia N.S.D.A.P. A existat și un așa-numit episcop al Reichului, Ludwig Müller, impus de regim.

⁴⁸ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 340.

⁴⁹ Friedrich Ratzel, *Der Lebensraum: eine biogeographische Studie*, Tübingen, H. Laupp'schen Buchhandlung, 1901, p. 51.

Concluzia lui O.J. Schmitt este că „teologul s-a transformat într-un propagandist timpuriu al Războiului Rece în politica bisericească” (p. 201), „obediința anticipată a teologului din Sibiu nu a ajutat, deși a pregătit calea comuniștilor, aceștia nu au ezitat să încarcereze în lagăre în scop disciplinar pe cei care au fost dispuși să coopereze, lucru de care Stăniloae nu a fost scutit” (p.202). În avalanșa de afirmații ridicole la adresa Părintelui Stăniloae, Dl. Schmitt pierde din vedere „beneficiile” așa-zisei obediențe a clericului: a fost îndepărtat din funcția de rector al Academiei Teologice de la Sibiu și a fost închis, dar la o distanță de 13 ani de la momentul când a scris articolele în cauză. În plus, în dosarele de cercetare penală nu e menționat nicăieri că a „pregătit calea comuniștilor”, iar comuniștii nu aveau nevoie de Părintele Stăniloae pentru a ajunge la putere în România!

Cu privire la situația din cel de-al Doilea Război Mondial, O.J. Schmitt consideră că „problema responsabilității BOR pentru Șoah nu poate fi redusă la o formulă unitară, având în vedere faptele: se pare că Patriarhia știa mult mai puțin despre crime decât Ministerul Cultelor și Artelor, dar principalii vinovați, precum Iuliu Scriban, Antim Nica și Visarion Puiu și-au ascuns faptele” (p 183). Explicarea lui O.J. Schmitt este neclară: cei trei clerici sunt acuzați de crime sau de ascunderea lor? Dacă este vorba de ascunderea acestor fapte, acuzațiile sunt surprinzătoare. Pe cine puteau anunța de săvârșirea acestor crime ? Să anunțe regimul Antonescu de crimele pe care însuși regimul le comitea ? Să anunțe Patriarhia ? În acest din urmă caz riscurile erau foarte mari. Rapoartele lor puteau fi interceptate și prezentate conducerii Statului. Să nu uităm că era război și dictatură militară în România. Nici dacă Patriarhia ar fi știut ce se întâmplă nu ar fi putut împiedica acest lucru. Cum poate Biserica să împedice o crimă în masă comisă din dispoziția conducerii Statului ?

În plus, dacă cei trei erau vinovați de crime sau de ascunderea lor, cum se explică faptul că, după căderea regimului Antonescu, doar Visarion Puiu a fost condamnat, restul fiind nu numai liberi, dar, Antim Nica, a ajuns vicar patriarhal și ulterior episcop eparhiot la Galați ?

La începutul capitolului al IV-lea al cărții sale, O.J. Schmitt afirmă că „patriarhul însuși a trimis o telegramă de omagiere a dictatorului cu puțin timp înainte de căderea acestuia”(p. 188). O.J. Schmitt se referă la Patriarhul Teoctist și la telegrama de felicitare adresată lui Ceaușescu „de membrii Sfântului Sinod, împreună cu reprezentanții clerului și credincioșilor Bisericii Ortodoxe Române, întruniți în sesiunea anuală de lucru a Adunării Naționale Bisericești, prin care își exprimă profunda bucurie și deplina satisfacție pentru realegerea în înalta funcție politică

de conducere a poporului”⁵⁰. Documentul este datat 19 decembrie 1989 și nu este semnat de Patriarhul Teoctist⁵¹.

O.J. Schmitt ignoră contextul istoric al întocmirii acestui gen de documente, precum și obligativitatea trimiterii lor către „Conducerea Superioară de Partid și de Stat”. Mesaje elogioase la adresa lui Ceaușescu trimiteau toate cultele, pentru că erau obligate, nu erau o opțiune. Mitropolitul Antonie Plămădeală arăta, într-un interviu din ianuarie 1990, faptul că „telegramele de felicitare erau concepute și redactate de către oameni specializați în acest gen epistolar din cadrul Departamentul Cultelor. Telegramele erau gata făcute, iar noi eram obligați să le semnăm”⁵². Ierarhul concluziona: „important este că n-am pronunțat niciodată numele dictatorului în slujbele mele sau când am vorbit credincioșilor, după cum nici nu l-am scris în cărți, studii sau articole”⁵³.

Mai mult decât atât, în arhive există mesajele de felicitare transmise de alte culte, nu numai de Biserica Ortodoxă Română. În 1981, președintele și secretarul general al cultului Penticostal îi scriau lui Ceaușescu „vă dorim din toată inima sănătate și succes deplin în eforturile ce le depuneți pentru prosperitatea republicii Socialiste România, pentru bunăstarea poporului și biruința păcii în lume [...] vom munci cu abnegație și vom îndeplini toate îndatoririle cetățenești, pentru a contribui la ridicarea Republicii Socialiste România pe cele mai înalte culmi ale progresului și civilizației și la biruința păcii între popoarele lumii”⁵⁴.

Monseniorii Francisc Augustin și Petru Gherghel, în numele Arhiepiscopiei Romano-Catolice din București îi trimiteau o telegramă dictatorului în care afirmau că îl asigură „de respectul nostru deosebit și de dorința noastră de a fi alături de dvs. pentru sprijinirea tuturor acțiunilor mărețe pe care le întreprindeți spre propășirea scumpei noastre patrii”⁵⁵.

Mesaje cu conținut similar au fost trimise și de Cultul Creștin după Evanghelie și Cultul Musulman⁵⁶.

Așadar, aceste mesaje erau trimise în mod obligatoriu de toate cultele și este incorectă incriminarea acestora atât timp cât nu era posibilă evitarea întocmirii și trimiterii lor. De altfel, O.J. Schmitt citează mesajul transmis de BOR în 1990, prin care își cerea iertare pentru că nu a

⁵⁰ A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar 109/1989, f. 1.

⁵¹ *Ibidem*, f.3.

⁵² 22: *publicație săptămânală editată de Grupul pentru Dialog Social*, an I, nr. 1, 20 ianuarie 1990, p. 14.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar 251/1981, f. 36.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 151/1980, f. 61.

⁵⁶ *Ibidem*, Cancelarie, dosar 188/1980, f.151, 153.

avut întotdeauna curajul unor martiri și pentru că a „trebuit plătit tributul laudelor obligatorii și adesea artificiale ale dictatorului” (pp. 345-346).

Referitor la sprijinul pe care BOR l-a oferit regimului pentru colectivizarea agriculturii, O.J. Schmitt citează un fragment din *Amintirile Patriarhului Justinian*, ediția a doua apărută în anul 2015, nu volumul 2, cum eronat notează Domnia Sa (p. 189). O.J. Schmitt „uită” să menționeze ceea ce este precizat în volumul în cauză, faptul că aceste amintiri reflectă o poziție oficială a Patriarhului Justinian, întrucât mărturia sa a fost înregistrată pe bandă de magnetofon la Institutul de Istorie a Partidului⁵⁷, la solicitarea autorităților, iar scopul urmărit era de a scrie o istorie a P.M.R./P.C.R. Nu este de mirare că ierarhul folosește discursul regăsit și în mesajele și publicațiile vremii.

Referindu-se la situația clericilor morți în închisorile comuniste, O.J. Schmitt afirmă „o atenție deosebită este acordată așa-numiților sfinți ai închisorilor, care ar fi suferit martiriul la Pitești, Aiud și în alte închisori ale regimului” (p. 190). Este surprinzătoare această ignoranță a istoricului Schmitt, care neagă chiar fapte recunoscute de Securitate⁵⁸. O simplă accesare a paginii de internet a C.N.S.A.S. l-ar fi ajutat pe O.J. Schmitt să consulte documentele (dosar P 1114, 24 volume și P 1126, 10 volume⁵⁹). Care este cauza pentru care O.J. Schmitt ignoră documentele și mărturiile celor care au suferit, relativizând cu cinism faptul că au murit oameni în închisori, unii dintre ei clerici ? Îi recomandăm spre lectură volumul „*Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2007”, care cuprinde biografiile documentate ale celor care au murit în închisori (nu numai ortodocși !).

Dacă pe de o parte pune sub semnul întrebării decesul unor oameni în închisorile comuniste, O.J. Schmitt afirmă cu tărie „mulți preoți au fost arestați, dar nu majoritatea” (p. 191). Nici de această dată nu indică vreo sursă a celor susținute, probabil din dorința de a fi crezut pe cuvânt.

Referindu-se la raportarea BOR la regimul comunist, O.J. Schmitt conchide: „de ce BOR nu a opus de timpuriu o rezistență bine coordonată împotriva comuniștilor, printr-o alianță între patriarh, Sfântul Sinod, preoți, călugări și călugărițe, care să mobilizeze laicii ?” (p. 193); „niciun ierarh al BOR nu s-a împotrivit public cu fermitate în fața presiunilor exercitate de guvernării

⁵⁷ Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *op.cit.*, p. 31.

⁵⁸ http://www.cnsas.ro/ancheta_1968_dosare.html, accesat 18.05.2023.

⁵⁹ <http://www.cnsas.ro/reeducarea.html>, accesat 18.05.2023.

comuniști” (p. 222). Greu de crezut că aceste rânduri pot fi scrise de un istoric. Din punct de vedere istoric, ceea ce sugerează O.J. Schmitt era imposibil. Aceasta nu numai în România, ci în orice țară comunistă. Unde a avut loc genul acesta de mișcare ? În ce țară ? Cum ar fi putut avea loc în România, în plin stalinism și în prezența Armatei Roșii ? Cum ar fi putut avea loc după retragerea Armatei sovietice, având în vedere că o intervenție militară a U.R.S.S. în România era posibilă (exemplul din Cehoslovacia este binecunoscut) ?

O.J. Schmitt observă faptul că „BOR a fost, probabil, prost pregătită pentru presiunea comuniștilor și a aliaților acestora” (p. 204). Cum ar fi putut să se pregătească dinainte pentru a combate presiunea comuniștilor, care ascultau obedient ordinele lui Stalin ? Care Biserică și instituție în general s-a pregătit dinainte pentru a contracara presiunea comuniștilor ?

Cu privire la situația postbelică, O.J. Schmitt afirmă „politica religioasă a lui Stalin, care a mobilizat ortodoxia ca resursă ideologică în lupta împotriva Germaniei naziste în timpul celui de al Doilea Război Mondial și care, după 1945, a dorit să folosească Biserica Ortodoxă Rusă ca vehicul pentru politica sa în Războiul Rece” (p. 205). Necunoașterea documentelor sovietice și a contextului istoric în general îl expune pe istoric și la genul acesta de afirmații. Stalin a dorit să folosească ortodoxia pentru a-și duce la bun sfârșit planurile încă din 1943, când a reînființat Patriarhia Moscovei și s-a interesat de situația conducerilor Bisericilor din Iugoslavia și România⁶⁰.

Cu privire la Patriarhul Nicodim Munteanu, O.J. Schmitt opinează că a fost numit de Carol II pentru că părea ușor de manipulat și de șantajat, din cauza scandalului homosexual de la seminarul din Huși (1923)-p. 254;

Eroarea lui O.J. Schmitt este des întâlnită în cazul celor care nu sunt istorici și care scriu despre diverse evenimente/personaje istorice. De aceea este uimitor că Domnia Sa, istoric și profesor universitar, face asemenea greșeli elementare. Orice document, orice informație, sursă trebuie analizată critic, nu crezută ca și cum ar face parte din Sfânta Scriptură și nu trebuie pusă sub semnul întrebării. Faptul că există zvonuri despre anumite fapte puse pe seama unui ierarh, cleric sau mirean, nu înseamnă că acestea sunt adevărate. Indiferent dacă aceste zvonuri sunt centralizate de organe ale Statului care se ocupă cu culegerea de informații (cum era de exemplu și Direcția Generală a Poliției).

⁶⁰ *Власть и церковь в Восточной Европе. 1944-1953 гг. Документы российских архивов: в 2 т...*, vol. 1 1944-1948, Москва, РОССПЭН, 2009, p. 11

Marele medievist francez Marc Bloch considera că „arta de a discerne în relatări între adevăr, fals și probabil se numește critică istorică”[...]. Prima datorie a unui istoric este aceea de a-și cita sursele”⁶¹.

În situația afirmațiilor de mai sus, dar nu numai, O.J. Schmitt nu ține cont de aceste elemente de bază ale cercetării istorice, așa cum au fost enunțate de Marc Bloch.

Tot referitor la Nicodim, autorul concluzionează că ierarhul „epuizat de intrigile clericilor proregim, a murit la 27 februarie 1948” (p. 217).

Cu privire la moartea lui Nicodim, O.J. Schmitt poate brevetă o invenție: aceea a unei autopsii efectuate la 70 de ani de la decesul unei persoane. Deci, patriarhul Nicodim nu a murit de bătrânețe și din cauza problemelor medicale, ci din cauza intrigilor clericilor (despre ce clerici este vorba nu știm, pentru că autorul nu ne dezvăluie numele lor).

Încercând să explice ascensiunea preotului Ion Marina, viitorul patriarh Justinian, O.J. Schmitt afirmă că „în 1940 a reușit să-i prezinte Mitropolitului Nifon Criveanu scrisori de recomandare de la politicieni din toate taberele-de la Ion Mihalache la Constantin Argetoianu și Alexandru Vaida-Voievod”.

Deși autorul nu indică nicio sursă a celor afirmate, acestea provin din însemnările zilnice ale lui Dudu Velicu, fost secretar al patriarhului Miron Cristea și al șefului Serviciului Special de Informații, Eugen Cristescu⁶².

Tot despre Justinian, O.J. Schmitt notează: „colaborarea dintre figura carismatică a lui Gheorghiu-Dej și cea a patriarhului Justinian Marina, figură care va inaugura politica BOR în comunism”. (p. 17) ; „în perioada 14-26 august 1944, Marina l-a ascuns pe liderul comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej, care evadase din închisoare și cu care a avut de atunci o strânsă prietenie” (p. 255); „a obținut funcția de patriarh prin multe intrigi împotriva celor care respinseseră și combătuseră comunismul în BOR, iar fără sprijinul Patridului Comunist și al serviciilor secrete nu ar fi reușit niciodată” (pp. 259-260).

Relația apropiată dintre Justinian și Gheorghiu-Dej este considerată a fi motivul unor relații bune între Stat și Biserică. Argumentația este surprinzătoare în cadrul volumului de față, având în vedere că O.J. Schmitt citează la pagina 235 a volumului său documentul sovietic care

⁶¹ Marc Bloch, *Critique historique et critique du temoinage*, în „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations”, an 5, ianuarie-martie 1950, nr. 1, p. 2.

⁶² Dudu Velicu, *Biserica Ortodoxă în perioada sovietizării României, însemnări zilnice. II. 1948-1959*, ediție îngrijită de Alina Tudor-Pavelescu, Șerban Marin, Arhivele Naționale ale României, București, 2005, p. 40.

arată că Gheorghiu-Dej s-a opus alegerii Mitropolitului Justinian ca patriarh, întrucât nu are suficientă autoritate în rândul clerului⁶³.

În al doilea rând, în opinia noastră, ipoteza conform căreia Gheorghiu-Dej a fost binevoitor cu Biserica pentru că a fost ajutat de Justinian este falsă. Înainte de toate vorbim de recunoștință în cazul unui lider politic în timpul căruia elitele politice, culturale, militare etc. au fost aruncate în închisoare, multe dintre ele găsindu-și sfârșitul în spatele gratiilor. Cum putea un astfel de om să aibă muștrări de conștiință pentru nerecunoștință, când nu avea pentru crimele comise în timpul său ? În plus, Dej era interesat de cariera politică, nu de relația personală cu Justinian. Nu și-ar fi sacrificat (nu numai el, niciun lider politic) cariera pentru a avea relații apropiate cu BOR. Nu trebuie uitat faptul că liderii de la București se străduiau să fie fideli lui Stalin și să rămână în grațiile acestuia. Experiența din 1952 (deviaționismul de dreapta) este poate cel mai bun exemplu al felului în care se raporta Moscova la politicienii români.

În privința alegerii preotului Ioan Marina ca arhieru vicar la Iași, O.J. Schmitt afirmă că „Mitropolitul Irineu și Patriarhul Nicodim au făcut totul pentru a-l opri pe favoritul comuniștilor” (p. 256). Fraza nu este susținută de nicio notă bibliografică. În plus, documentele de arhivă arată netemeinicia unei asemenea ipoteze. Preotul Ioan Marina a ajuns arhieru vicar al Mitropoliei Moldovei pentru că Mitropolitul Irineu a cerut acest lucru Ministerului Cultelor, încă din luna februarie 1945, deci înainte de venirea comuniștilor la putere⁶⁴.

În plus, atât de mult l-au susținut comuniștii pe preotul Marina să ajungă arhieru încât recunoașterea numirii lui ca vicar la Iași a avut loc de abia la 30 martie 1945, deci la 24 de zile de la venirea lor la putere⁶⁵.

În mod evident, alegerea patriarhului României în 1948 nu a fost una liberă de imixtiune politică. Comuniștii l-au susținut pe Justinian pentru că nu aveau altă variantă. În plus, acesta avea avantajul de a fi fost în contact cu Gheorghiu-Dej înainte de 6 martie 1945 și aceasta probabil era considerată o garanție a faptului că va respecta ordinele ce i se vor transmite. Liderii politici de la București nu puteau promova candidatura lui Nicolae Bălan și nici pe cea a lui Nicolae Popovici al Oradiei, cel din urmă neprezentând niciun fel de „garanții” privind colaborarea cu Statul.

⁶³ *Власть и церковь в Восточной Европе ...*, vol. 1 1944-1948, p. 671.

⁶⁴ Ioan Vicovan, *Aspecte legate de alegerea preotului Ioan Marina ca episcop vicar la Iași*, în „Teologie și Viață”, serie nouă, an XI (LXXVII), 8-12, august-decembrie 2001, p. 149.

⁶⁵ *Monitorul oficial*, an CXIII, partea I, nr. 74 bis, 30 martie 1945, pp. 2559-2560.

Istoricul care analizează critic documentele și situația în ansamblu se întreabă, în mod legitim, de ce a acceptat Justinian această situație. Răspunsul este oarecum evident: a lăsat impresia că este omul Moscovei pentru a putea pune presiune asupra comuniștilor români și a apăra interesul Bisericii. Și a făcut acest lucru încă din 1948: a intervenit în favoarea preoților arestați cerând eliberarea lor⁶⁶ și a început să se opună directivelor trasate de regim.

Un exemplu în această direcție este raportul întocmit de Direcția Generală a Securității Poporului pe anul 1949, care menționa: „o problemă delicată a fost aceea a atitudinii Patriarhului Justinian, care, în cea de-a doua jumătate a anului 1949 s-a situat pe o poziție de necolaborare cu Ministerul Cultelor, de «front comun» cu ceilalți episcopi și de impunere a unor colaboratori anti-democrați”⁶⁷.

Un document esențial care reliefează relațiile dintre liderii comuniști și Patriarhul Justinian este stenograma unei întâlniri convocată ca urmare a comportamentului ierarhului. Pe 27 octombrie 1959, Patriarhul a fost chemat la Consiliul de Miniștri, de către Emil Bodnăraș⁶⁸ și Chivu Stoica⁶⁹. A fost prezent și Dumitru Dogaru, președintele Departamentului Cultelor. La finalul întrevederii, Bodnăraș conchide cu privire la Justinian: „i se aduce la cunoștință cât se poate de hotărât și de clar că toate forurile conducătoare apreciază că nu se mai poate tolera repetarea unor asemenea fapte și, deci, se pune limpede problema: **ori se retrage la mănăstire (subl.n.)**, scutind relațiile Bisericii cu Statul de atâtea încordări câte a provocat (i se reamintesc conflictele cu toți miniștrii de Culte, cu sinodul, când conducătorii Statului au fost nevoiți să convoace episcopii chiar la Consiliul de Miniștri etc.) ori înțelege să-și facă datoria în cadrul relațiilor și pe drumul stabilit. I se reamintește că la ridicarea sa la această treaptă, era un preot progresist, hotărât să ajute prin acest post de patriarh, construirea socialismului în țara noastră, că i s-au pus la dispoziție largi posibilități datorită cărora el și episcopii ortodocși români nu pot fi decât mulțumiți în comparație cu cei din alte țări. Ce s-a întâmplat de a ajuns să facă gesturi care plac dușmanilor noștri? În scrisoarea către Departamentul Cultelor afirmă că legionarii ar fi cei ce inspiră politica religioasă a regimului nostru. Cum poate să scrie așa ceva, tocmai el care a auzit cu urechile lui direct de la conducătorii forurilor celor mai înalte ce are de făcut?”⁷⁰.

⁶⁶ Patriarhul Justinian Marina, *Corespondență inedită*,...p. 31-32, 46, 60, 66-68, 116

⁶⁷ A.C.N.S.A.S., Fond Corespondență, dosar 89, f.34.

⁶⁸ vicepreședinte al Consiliului de Miniștri cf. Florica Dobre (coord.), *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 104.

⁶⁹ Președinte al Consiliului de Miniștri cf. Florica Dobre, *op. cit.*, p. 151.

⁷⁰ A.N.R., fond M.C.A., dosar 2/1959, f. 82.

Așadar, având în vedere documentele menționate mai sus, concluzia lui O.J. Schmitt: „autarhismul și izolaționismul ortodox nu aveau decât o singură opțiune, și anume să se supună pe plan intern noilor conducători, iar pe plan extern «Bisericii-mamă» de la Moscova și să ascundă această supunere cât mai bine posibil credincioșilor” (p. 262), este eronată.

Autorul face aprecieri și în privința vasalilor Moscovei: „în România, Stalin se putea baza pe două grupuri de susținători: Partidul Comunist (în special Gheorghe Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Ana Pauker, Vasile Luca și Emil Bodnăraș) și Securitatea acestuia, alături de clericii ortodocși antioccidentali din Transilvania și clerici procomuniști (și adesea compromiși prin legăturile cu legionarii) din BOR și Ministerul Cultelor”(p. 218).

Este genul de afirmație pe care o întâlnim în articole sau cărți ale celor care nu au nicio legătură cu cercetarea istoriei contemporane în general și a celei legate de U.R.S.S. în special. O.J. Schmitt ne informează că Stalin se baza nu numai pe P.C.R (respectiv P.M.R.) și pe Securitate, ci și pe clericii din Transilvania cu sentimente antioccidentale și pe cei procomuniști. Cum a ajuns Domnia Sa la această ipoteză care ține doar de istoria imaginarului ? Când și-a propus Stalin să se bazeze pe clericii din România ?

Un loc important în cartea lui O.J. Schmitt îl ocupă situația Bisericii Greco-Catolice: „directiva de desființare a Bisericii Greco-Catolice a venit de la Moscova, modelul fiind Ucraina sovietică, unde Biserica Greco-Catolică formase, de asemenea, o punte culturală importantă către Occident, pe care Stalin dorea să o desființeze” (pp. 217-218); „La 21 octombrie 1948 a urmat actul final al înscenării: la 250 de ani de la proclamarea Unirii bisericești, aceasta a fost desființată oficial de Justinian Marina” (p. 221); „Nicolae Bălan și teologii din Sibiu au detestat întotdeauna Biserica Greco-Catolică și Romano-Catolică și au luptat împotriva «sectelor». Ei au jucat un rol esențial în lichidarea Bisericii Greco-Catolice” (pp. 216-217); „Mitropolitul Nicolae Bălan și-a asumat un rol principal în suprimarea Bisericii Greco-Catolice” (p. 219); zdrobirea acesteia „a fost susținută masiv de BOR” (p. 17); „vastele proprietăți ale Bisericii Greco-Catolice au trecut în patrimoniul BOR, în cadrul unuia dintre cele mai mari jafuri motivate politic din istoria recentă a României” (pp. 223-224).

Problema situației Bisericii Greco-Catolice este una complexă și nu poate fi epuizată în câteva rânduri. Pentru o prezentare obiectivă a acestei situații, trebuie clarificate premisele luptei U.R.S.S. împotriva acesteia. Desființarea acestei Biserici nu are legătură cu faptul că era o

punte culturală către Occident, cum afirmă O.J.Schmitt. Documente din arhivele sovietice lămuresc planul Moscovei în această direcție.

În urma instrucțiunilor primite de la Viaceslav Molotov, la 15 martie 1945, Ghiorgi Grigorievici Karpov, președintele Comitetului pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri al U.R.S.S., a alcătuit un memoriu strict secret adresat lui I.V. Stalin, cu privire la propunerile Comitetului pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse „de lichidare a Bisericii Greco-Catolice din URSS, de întărire a influenței Bisericii Ortodoxe Ruse în străinătate și de organizare a Conferinței Mondiale a Bisericilor Creștine de la Moscova (ликвидации греко-католической церкви в СССР, укреплению влияния Русской православной церкви за рубежом и организации Всемирной конференции христианских церквей в Москве)⁷¹.

Acesta cuprinde rezumatul unui studiu despre relația dintre Catholicism și Ortodoxie și relațiile externe ale Vaticanului și Bisericii Ortodoxe Ruse din trecut⁷².

Karpov consideră că în timp ce în Biserica Catolică toată puterea îi aparține papei, iar credincioșii laici nu pot participa la viața bisericească, Biserica Ortodoxă nu are un centru spiritual și administrativ universal. Patriarhul Constantinopolului este primul între egali, dintre patriarhii ortodocși⁷³. Mai mult, considera autorul documentului, Biserica Catolică a luptat să aibă și putere politică, de aceea relațiile externe ale Vaticanului și Bisericii Ortodoxe Ruse au fost fundamental diferite. Una dintre aceste diferențe era și faptul că Biserica Catolică are reprezentanți diplomatici în alte țări, în timp de Biserica Rusă nu⁷⁴.

Karpov face referire la activitatea profascistă a Bisericii Catolice din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și la faptul că Biserica Romano-Catolică, în încercarea sa de a domina lumea, „duce o luptă persistentă și sistematică pentru absorbția Ortodoxiei în catholicism. În această luptă, un loc binecunoscut îl ocupă uniaticismul”⁷⁵.

Concluzia lui Karpov era aceea că dacă în trecut Biserica Ortodoxă Rusă nu a luptat suficient împotriva catholicismului, „în prezent poate și trebuie să joace un rol semnificativ în

⁷¹ *Власть и церковь в Восточной Европе ...*, vol. 1 1944-1948, pp. 99-107.

⁷² *Ibidem*, pp. 99-100.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 101.

lupta împotriva Bisericii Romano-Catolice (și împotriva uniaticismului)”, care apără fascismul, căutând să influențeze ordinea postbelică a lumii⁷⁶.

Karpov a redactat propuneri privind „Măsuri de separare a parohiilor Bisericii Greco-Catolice (Unite) din U.R.S.S. de Vatican și unirea lor ulterioară cu Biserica Ortodoxă Rusă”. Printre acestea era și organizarea unui grup de inițiativă în cadrul Bisericii Unite, care trebuia să declare ruperea de Vatican și să cheme clerul unit că se convertească la Ortodoxie⁷⁷.

Pe documentul întocmit de Karpov este rezoluția lui I.V. Stalin, „de acord”⁷⁸.

Deci, atitudinea Bisericii Ortodoxe Ruse împotriva Bisericii Greco-Catolice a fost o politică de stat a U.R.S.S. și a fost pusă în practică în același mod și în România. Patriarhul Aleksie în Uniunea Sovietică și Patriarhul Justinian în România au fost puși în fața faptului împlinit și au pus în practică directive politice. Nu aveau nicio putere să decidă sau să se opună.

În ceea ce privește afirmația Lui O.J. Schmitt privind proprietățile Bisericii Greco-Catolice, acestea nu au trecut în patrimoniul BOR, ci în patrimoniul Statului, conform Decretului Prezidiului Marii Adunări Naționale nr. 1998 (358) /1 decembrie 1948, „pentru restabilirea situației de drept a fostului cult greco-catolic”, care prevedea la articolul 2 „averea mobilă și imobilă aparținând organizațiilor și instituțiilor arătate la art. 1. (este vorba despre Mitropolie, Episcopiile, capitlurile, ordinele, congregațiile, protopopiatele, mănăstirile, fundațiile, asociațiile, orice alte instituții și organizații-n.n) din prezentul decret, cu excepția expresă a averii fostelor parohii, revine Statului Român, care le va lua în primire imediat.

O comisiune interdepartamentală compusă din delegați ai Ministerelor Cultelor, Finanțelor, Afacerilor Interne, Agriculturii și Domeniilor și Învățământului Public va hotărî destinația acestor averi, putând atribui o parte din ele Bisericii Ortodoxe Române sau diferitelor ei părți componente”⁷⁹.

Însă O.J. Schmitt nu scrie niciun cuvânt de situația din secolul al XVIII-lea, când generalul Adolf von Buccow a distrus așezăminte monahale și eremitice din Transilvania⁸⁰.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 102.

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 102-103.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 107.

⁷⁹ A.N.R., Fond Consiliul de Stat. Decrete, dosar 13/1948, f. 320.

⁸⁰ Academia Română, *Istoria românilor*, vol VI, *România între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 413.

Interesant este și faptul că Sofronie de la Cioara, în timpul așa-zisei răscoale care îi este atribuită, când i-a fost distrus schitul, a solicitat, printre altele, și **restituirea bisericilor** (subl.n.)⁸¹.

În ceea ce privește rolul esențial al Mitropolitului Nicolae Bălan și al teologilor de la Sibiu în lichidarea Bisericii Greco-Catolice, probabil O.J. Schmitt nu are proprietatea termenilor. Pe lângă faptul că afirmația nu este susținută de autor cu documente, ea este contrazisă de documente din arhiva fostului Minister al Cultelor, care indică drept coordonator al „revenirii fostei Biserici Greco-Catolice din R.P.R. la Biserica Ortodoxă Română”, pe dr. Petru Manu, secretar general al Ministerului Cultelor, care a primit sarcină să-și desfășoare activitatea de la Cluj⁸².

După 1990, Bisericii Greco-Catolice i-au fost restituite unele proprietăți, în urma deciziilor instanțelor. Românii ortodocși din Transilvania ale căror lăcașuri de cult au fost distruse din dispoziția Imperiului Habsburgic n-au mai avut această șansă.

Istoricul în analiza sa are datoria de a prezenta un eveniment istoric în intergralitatea lui, nu să aleagă anumite secvențe care convin interpretării sale. Trebuie să analizeze critic documentele, pe baza principiului acțiune-reacțiune. Să identifice **de ce** s-au desfășurat lucrurile într-un anumit fel. În concluzie, putem afirma că înființarea Bisericii Greco-Catolice a fost un act politic, iar desființarea ei tot un act politic.

Dorind să sublinieze rolul Patriarhului Justinian în acțiunile întreprinse împotriva Bisericii Greco-Catolice, O.J. Schmitt citează colecția de documente *Власть и церковь в Восточной Европе. 1944-1953 гг. Документы российских архивов: в 2 т.*, Москва, РОССПЭН, 2009, documentul nr. 46 din volumul al doilea, pp. 151-155 (p. 224). Citarea este însă eronată. Probabil Domnia Sa nu a parcurs documentul, pentru că relatarea despre acțiunile privind greco-catolicii începe de la pagina 153 a volumului de documente, nu de la pagina 151. În afară acest volum de documente, O.J. Schmitt citează lucrarea lui Mihail V. Șkarovski, *Pravoslavnîie Ţerkvi Iugo-Vostocinoi Evropî mejdu dvumia mirovîmi voinami (1945-1950)*, 2019 (p. 224, nota 1). Și aici este o eroare evidentă. Cuvintele „mejdu dvumia mirovîmi voinami” (între cele două războaie mondiale) nu pot fi urmate de anii 1945-1950, pentru că perioada interbelică se încheie în anul 1939. O.J. Schmitt combină titlul a două cărți ale autorului indicat:

⁸¹ *Ibidem.*

⁸² A.N.R., Fond M.C.A., dosar 12/1949, f. 1.

Православные Церкви Юго-Восточной Европы (1945–1950 гг.), Москва, Познание, 2019 și *Православные Церкви Юго-Восточной Европы между двумя мировыми войнами (1918–1939 гг.)* Москва, Познание, 2019.

O dovadă a faptului că O.J. Schmitt alege selectiv evenimente istorice și le scoate din context este și afirmația că BOR a trimis duhovnici faimoși care să preia simbolic fostele mănăstiri greco-catolice”, menționând Mănăstirea Prislop „anterior greco-catolică” (p. 227). O.J. Schmitt „uită” să menționeze că înainte de a fi greco-catolică, Mănăstirea Prislop a fost ortodoxă. Să fi ajuns greco-catolică în mod pașnic, personalul monahal trecând de bunăvoie la greco-catolici ? Greu de crezut, dacă nu chiar imposibil.

O altă afirmație controversată a lui O.J. Schmitt este aceea că „cei de la București se temeau că BOR va pierde patriarhia și va fi încorporată în Biserica Ortodoxă Rusă, motiv pentru care ierarhii BOR s-au grăbit să călătorească la Moscova și să se apropie de patriarhul rus pentru a-și proteja propria cariera (cum ar fi Nicolae Popovici, Emilian Antal și Justinian Marina), concurenți pentru funcția de patriarh” (p. 230). Această frază arată lacune importante în ceea ce privește situația istorică și raportul canonic dintre Bisericile Ortodoxe. Dacă O.J. Schmitt a cercetat documente care arată că Stalin dorea să desființeze BOR și să o încorporeze în Biserica Ortodoxă Rusă, îl rog să le prezinte public. De fapt, dictatorul sovietic nu avea nevoie de asta. În plus, ar fi fost o mare problemă canonică. Celelalte Biserici Ortodoxe nu ar fi acceptat niciodată o asemenea situație. Stalin avea nevoie de o Biserică Română care să urmeze directivele de la Moscova și să acționeze din proprie inițiativă în direcția acestora, adică să nu existe opoziție. Când privește deplasarea la Moscova a celor trei ierarhi menționați, este total nefondată concluzia că au mers pentru a-și proteja propria carieră apropiindu-se de patriarhul rus. În primul rând nu patriarhul Aleksie decidea politica față de BOR, ci Stalin, el doar executa ce i se transmitea. Nici nu se putea altfel. Emilian Antal oricum nu era considerat un candidat la funcția de patriarh⁸³. Justinian și Nicolae Popovici au dorit să ia contact cu Biserica Rusă și, evident, să arate că sunt favorabili regimului de democrație populară din România. Nu aveau cum să ridice ei la Moscova problema ocupării scaunului patriarhal de la București. Era o atmosferă de teroare întreținută de Stalin, iar comuniștii români ei înșiși nu mergeau la Moscova decât pentru a-și arăta supunerea față de conducerea U.R.S.S.

⁸³ *Власть и церковь в Восточной Европе. 1944-1953 гг. Документы российских архивов: в 2 т...*, vol. 1 1944-1948, Москва, РОССПЭН, 2009, p. 667.

Tot din categoria citatelor inexacte din documente sovietice face parte și cel menționat de O.J. Schmitt la pagina 235: „membrii delegației române au spus că, dacă se dorea ca patriarhul să treacă alături de comuniști, trebuia ales Justinian, dar dacă se dorea ca BOR în ansamblu să treacă la comuniști, trebuia ales alt candidat, dar cu siguranță nu Justinian”.

Traducerea exactă a textului este următoarea : „În ceea ce-l privește pe Justinian, aceștia au declarat: «dacă se vrea ca patriarhul să-i urmeze pe comuniști atunci trebuie ales Justinian, dar dacă se vrea ca Biserica să-i urmeze pe comuniști, atunci trebuie ales altul mai potrivit, dar nu Justinian”⁸⁴.

Referindu-se la felul în care era privit Patriarhul Justinian la Moscova, citând documentele sovietice, O.J. Schmitt afirmă „partea sovietică îl evalua pe noul patriarh ca pe un aliat apropiat. [...] Sovieticii știau ce aveau în Marina-un vasal benevol, un instrument de luptă împotriva acelor forțe din BOR care se opuneau comunismului” (pp.236-237). În sprijinul concluziilor sale, autorul menționează la nota de subsol și colecția de documente sovietice utilizată și anterior. Interpretarea este însă tendențioasă.

Înainte de toate, „partea sovietică” este V.S. Karpovici, locțiitorul conducătorului secției pentru problemele conducerii centrale a Bisericii Ortodoxe Ruse din cadrul Comitetului Pentru Problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniștri al U.R.S.S⁸⁵, deci un funcționar al echivalentului sovietic al Ministerului Cultelor din România, în niciun caz o poziție oficială. În al doilea rând, documentul sovietic **nu menționează nicăieri** apelativele „vasal”, „instrument de luptă împotriva forțelor din BOR care se opun comunismului” atribuite de O.J. Schmitt Patriarhului Justinian.

Cu privire la opoziția față de comuniști, O.J. Schmitt opinează: „faptul că BOR nu a opus mai multă rezistență comuniștilor s-a datorat mai ales comportamentului ierarhilor. Aceștia s-au angajat în lupte intense pentru putere” (p. 253).

Afirmația este de-a dreptul ridicolă. Despre rezistența opusă în probleme esențiale am scris mai sus (de exemplu demolarea bisericilor). Luptele intense pentru putere în detrimentul unei opoziții nu aveau niciun raționament. Acest fapt se datorează poziționării regimului comunist, cel care hotăra numirile în posturile vacante care erau ocupate de arhieriei. Circulau

⁸⁴ *Ibidem*, p. 668.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 671.

anumite zvonuri, erau făcute propuneri de către Patriarh, dar decizia aparținea întotdeauna Conducerii superioare de partid și de Stat.

În subcapitolul dedicat implicării BOR în politica externă a regimului comunist, O.J.Schmitt, referindu-se la patriarhul Justinian, afirmă: „guvernul sovietic l-a numit chiar «model de urmat» în susținerea «democrației populare» prin intermediul unei Biserici Ortodoxe” (p. 284). Autorul citează colecția de documente *Власть и церковь в Восточной Европе*, vol 2, doc 119, pp. 394-402.

Însă documentul sovietic arată altceva. Probabil Dl Schmitt nu l-a lecturat în întregime și nici cu atenție (asta dacă l-a citit). Pentru lămurirea cititorilor, menționăm faptul că documentul sovietic citat este o Notă informativă a lui V.S. Karpovici despre politica bisericească a Guvernului României și activitățile Patriarhului Iustinian (Справка В.С. Карповича о церковной политике правительства Румынии и деятельности патриарха Юстиниана). Actul a fost redactat la Moscova, nu mai devreme de sfârșitul lunii februarie 1950 și are caracter „secret”. Documentul este întocmit nu de guvernul sovietic așa cum eronat susține O.J. Schmitt, ci de V.S. Karpovici, un funcționar din cadrul echivalentului sovietic al Ministerului Cultelor (a se vedea mai sus titulatura exactă).

Pentru a ilustra afirmațiile false ale lui O.J. Schmitt redăm pasajul din documentul în cauză:

„Activitatea intensă a Patriarhului Bisericii Ortodoxe Române Justinian (Marina Vasluman), care orientată spre punerea în aplicare a hotărârilor consfătuirii șefilor Bisericilor Ortodoxe autocefale de la Moscova din 1948 și în apărarea păcii, merită remarcată”⁸⁶. („Активная деятельность патриарха Румынской православной церкви Юстиниана (Марина Васлуман), направленная на выполнение решений совещания глав автокефальных православных церквей в г. Москве в 1948 году и в защиту мира, заслуживает быть отмеченной”).

În plus, documentul nu este analizat critic deloc de către O.J. Schmitt. La o simplă lectură se vede că autorul actului are lacune (îl numește pe Justinian „Vasluman”, de la „Vasluiianul”, titulatura pe care o avea când era vicar al Mitropoliei Moldovei).

⁸⁶ *Власть и церковь в Восточной Европе. 1944-1953 гг. Документы российских архивов: в 2 т...*, vol. 2 1949-1953, Москва, РОССПЭН, 2009, pp. 394-395.

Parcă dorind să reitereze opinia sa cu privire la Justinian, O.J. Schmitt afirmă în continuare „prin urmare, guvernul sovietic l-a văzut pe Justinian ca pe un partener în punerea în plicare a strategiei sale de a face din Moscova centrul lumii ortodoxe împotriva Constantinopolului” (p. 284).

Concluzia documentului este însă alta. Redăm mai jos fraza respectivă, care îi aparține lui V.S. Karpovici:

„Activitatea Patriarhului Iustinian este exemplară în problema organizării clerului și a credincioșilor în sprijinul politicii guvernului democrat-popular al României, în lupta pentru pace”⁸⁷. („Деятельность патриарха Юстиниана является примерной в деле организации духовенства и верующих на поддержку политики народно-демократического правительства Румынии, на борьбу за дело мира”).

O.J. Schmitt nu se oprește aici cu citarea documentelor sovietice pentru a-și susține teoriile sale referitoare la Patriarhul Justinian. Întâi susține: „Marina a raportat partenerilor săi ruși că Athenagoras ar putea fi doborât de un scandal intim, este unul dintre actele emblematice ale «patriarhului roșu» (pp. 284-285). Sunt indicate ca surse 2 documente din aceeași colecție de documente sovietice menționate.

Documentul nr. 141 este o notă informativă a lui G.G. Karpov către Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul Securității Statului ale U.R.S.S. despre vizita viitoare la Moscova a Patriarhului Justinian, întocmit la Moscova, la 16 mai 1950. Autorul actului enumeră problemele **care urmează să fie abordate** în discuția dintre Patriarhul Justinian și Patriarhul Aleksie al Mosovei (convocarea în România a unei conferințe a Bisericilor Ortodoxe din țările balcanice, despre lupta pentru pace, lupta împotriva Vaticanului și eventualele măsuri din partea Bisericii Române, poziția față de Patriarhia de Constantinopol, Biserica Greciei și Patriarhia Alexandriei)⁸⁸. Am enumerat doar câteva din cele 10 subiecte propuse pentru discuție.

Documentul menționat de O.J. Schmitt în nota 1 de la pagina 285 (nr. 147), ale cărui pagini nu le indică, este raportul lui G.G. Karpov către Stalin din 7 iunie 1950 în care prezintă aspecte referitoare la „șederea la Moscova a delegației Bisericii Ortodoxe Române și semnarea actului de unitate în acțiune în apărarea păcii”.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 402.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 453.

Afirmația că Justinian a „raportat partenerilor ruși că Athenagoras ar putea fi doborât de un scandal intim, este unul dintre actele emblematice ale «patriarhului roșu»” este eronată. De fapt este vorba de o prezentare distorsionată a afirmațiilor cuprinse în documentul sovietic. Textul din document este următorul: „Patriarhul Justinian a spus că în România au loc discuții potrivit cărora Atenagoras (protejat al americanilor) locuind în America până în 1949, s-a căsătorit acolo, și cum că grecii din California indică chiar locul și ora cununiei și spun că Atenagoras s-a pronunțat în repetate rânduri în favoarea unui episcopat căsătorit. Acest zvon necesită o verificare, iar dacă se confirmă, atunci această circumstanță poate fi folosită de șefii Bisericii Ortodoxe împotriva lui Atenagoras”⁸⁹. (Afirmația privind verificarea zvonului, în mod evident, nu îi aparține lui Justinian, ci autorului documentului).

„патриарх Юстиниан сказал, что в Румынии идут разговоры, что Афинагор (американский ставленник), проживая до 1949 года в Америке, женился там, и будто бы греки из Калифорнии указывают даже место и время венчания и говорят, что Афинагор неоднократно высказывался в пользу женатого епископата. Этот слух требует проверки, и если он подтвердится, то это обстоятельство может быть использовано главами православных церквей против Афинагора”.

În cazul de față este vorba de o problemă canonică deosebit de importantă, nu de un scandal intim. Conform canoanelor, ierarhii sunt monahi și nu pot fi căsătoriți. O minimă cunoaștere a rânduielilor canonice ale Bisericii Ortodoxe l-ar fi scutit pe O.J. Schmitt de concluzii eronate.

Nici problema relațiilor BOR cu Biserica Romano-Catolică nu este evitată. O.J. Schmitt consideră că „și în politica sa externă, Justinian a urmat în totalitate interesele Partidului” (p. 283); „BOR a reacționat cu dispreț la toate inițiativele Vaticanului și, spre deosebire de Biserica Ortodoxă Rusă, nu a trimis nici măcar observatori la Conciliul Vatican II (1962-1965)” (p. 287).

Afirmațiile lui O.J. Schmitt sunt false și sunt contrazise de documente.

La 4 august 1964, președintele Departamentului Cultelor, Dumitru Dogaru, îi trimitea o adresă Ministrului Afacerilor Externe, Corneliu Mănescu, prin care îl informa că, având în vedere situația Bisericii Catolice din România „și metodele folosite de Vatican, atât în trecutul

⁸⁹ *Ibidem*, p. 468-469.

apropiat cât și în prezent, pentru a influența negativ raporturile acestui cult cu Statul nostru, conducerea superioară a hotărât că o vizită la noi a cardinalului König nu este oportună”⁹⁰.

La 27 aprilie 1966, președintele Consiliului de Miniștri, Ion Gheorghe Maurer, l-a primit în audiență pe ministrul de Externe al Franței, Maurice Couve de Murville, prilej cu care i-a menționat oaspetelui său, în contextul abordării situației create de vizita ministrului de Externe al U.R.S.S. la Vatican: „noi nu considerăm însă necesar să stabilim legături diplomatice cu Vaticanul și cu atât mai puțin să încheiem un concordat, întrucât România este o țară mică și, pe de altă parte, problema religioasă nu intră în sfera preocupărilor Statului, fiind considerată o chestiune de conștiință personală”⁹¹.

Există documente care arată disponibilitatea Patriarhului Justinian de a primi reprezentanți ai Vaticanului. Într-o adresă trimisă la 24 mai 1968 de Cabinetul Patriarhal Secretarului General al Departamentului Cultelor, Dumitru Dogaru, preotul Nițșor Cazacu transmitea rezoluția patriarhului Justinian în urma primirii unei scrisori din partea Cardinalului August Bea, care propunea să fie primiți în audiență Excelența Sa Jean Willebrands și Pr. Pierre Duprey⁹². Rezoluția lui Justinian era: „în copie la Departamentul Cultelor pentru aviz”, indicând și datele când puteau fi primiți cei doi⁹³.

În revista *Biserica Ortodoxă Română* nu există nicio relatare privind efectuarea acestor vizite în 1968.

La 26 mai 1969 Emil Bodnăraș, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, îi cerea secretarului general al Departamentului Cultelor, Dumitru Dogaru, să analizeze dacă este cazul ca Pierre Duprey să rămână pe lista indezirabililor⁹⁴. O notă a departamentului Cultelor din 27 mai 1969 lămurește situația. Prin aceasta, Dogaru propunea să i se acorde viză lui Duprey pentru a veni în România „rămânând deocamdată pe lista indezirabililor”⁹⁵.

Deci, clericii catolici amintiți nu au venit în România nu pentru că s-a opus Justinian, ci pentru că Statul s-a opus.

⁹⁰ A.M.A.E., fond Austria, dosar 662/1964, f. 3.

⁹¹ A.M.A.E., fond R.S. România, Problema 20 E, Note de audiență ale conducerii superioare de partid și de Stat, vol VII, f. 37.

⁹² Scrisoarea Cardinalului Augustin Bea în *Biserica Ortodoxă Română*, an. LXXXVI, nr. 6, iunie 1968, pp. 537-538.

⁹³ A.S.S.C., dosar Corespondența BOR cu Vaticanul, nepaginat.

⁹⁴ A.N.R., fond M.C.A., dosar 6/1969, f. 137.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 131-133.

O altă problemă pe care o abordează O.J. Schmitt este aceea a preoților și ierarhilor care au colaborat cu Securitatea. Sunt menționate deciziile/notele de constatare emise de C.N.S.A.S. în anii 2007-2008 cu privire la: Mitropolitul Nicolae Corneanu, Arhiepiscopul Pimen Zainea, Arhiepiscopul Andrei Andreicuț; episcopul Visarion „Rădăuțeanul” (sic! corect este Rășinăreanul), episcopul Casian Crăciun, episcopul Calinic Argatu (p. 298).

O.J. Schmitt nu cunoaște faptul că nu C.N.S.A.S. stabilește calitatea de colaborator al Securității, ci instanțele de judecată. C.N.S.A.S. sesizează instanța în baza O.U.G. nr. 24/2008. Ca dovadă că unele procese au fost pierdute de C.N.S.A.S. Din lista menționată, doar doi ierarhi au pierdut procesele definitiv și irevocabil: mitropolitul Corneanu (care, de altfel, a recunoscut public colaborarea cu Securitatea înainte de demersurile C.N.S.A.S.) și arhiepiscopul Pimen Zainea.

O afirmație iresponsabilă este și aceea că Părintele Dumitru Stăniloae a fost informator al Securității: „teologi precum Dumitru Stăniloae au lucrat, de asemenea, ca informatori ai Securității” (p. 299). Are O.J. Schmitt la dispoziție o decizie definitivă a instanței în care să fie menționat acest lucru ? Atunci de ce face asemenea afirmații ?

Abordând situația din diaspora, O.J. Schmitt concluzionează că „în străinătate, BOR, ca instrument al serviciilor secrete, avea să obțină controlul asupra diasporei anticomuniste [...] un rol important în această operațiune l-a avut Valeriu/Bartolomeu Anania, ulterior mitropolit al Clujului (nume de acoperire «Apostol»)” -p. 315.

Documente din arhiva C.N.S.A.S. arată exact contrariul. Într-o notă a lui Gheorghe Nenciu de la Departamentul Cultelor, din 20 septembrie 1976 se menționa: „Anania a fost trimis în urmă cu 10 ani în SUA și are o atitudine total necorespunzătoare, s-a opus participării preoților și credincioșilor din cadrul parohiilor românești la contramanifestații motivând că românii vor libertate în țară din partea regimului comunist”⁹⁶. „Patriarhul Justinian, prin scrisori personale și fără să anunțe Departamentul Cultelor l-a adus în țară în cursul anului 1974 și a încercat să preseze autoritățile de stat să-l accepte ca episcop vicar. Cunoșcând acțiunile arhim. Anania, trecutul lui dubios (fost legionar, condamnat la 20 de ani de închisoare și caracterul său nedeschis colaborării cu statul, forul nostru conducător (tov. Bodnăraș) n-a fost de acord să promoveze în sinod un asemenea element”⁹⁷.

⁹⁶ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar 1450, vol 2, f. 209.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 210.

Cu privire la publicațiile bisericești și calendare, O.J. Schmitt afirmă că Departamentul Cultelor „a închis ochii la acțiunile BOR, care a tipărit mai multe broșuri și calendare decât îi era permis în realitate” (p. 318).

Realitatea a fost de fapt cu totul alta. Într-o statistică alcătuită de Ministerul Cultelor pentru perioada 1953-1955, numărul calendarelor a fost următorul : pentru cultul ortodox, pentru anul 1954 numărul de calendare cerut de BOR a fost de 2.120.000, iar Ministerul a aprobat numai 1.275.000. Pentru anul 1955, BOR a cerut 2.255.000 și a fost aprobat numărul de 1.200.000 calendare⁹⁸. Interesant este faptul că pentru catolici a fost aprobat exact numărul de calendare cerut (pentru anul 1954, 90.000, iar pentru 1955, 85.000)⁹⁹.

În privința planului pentru anul 1955, un document creat tot de Ministerul Cultelor arată dinamica stabilirii tirajului calendarelor pentru culte. Astfel, Arhiepiscopia Bucureștilor, Episcopia Dunării de Jos și a Buzăului au cerut în total 1.000.000 calendare. Ministerul a aprobat 450.000, iar noile propuneri, care datau din 15.10.1954 consemnau numărul de 250.000 calendare, adică un sfert din cantitatea solicitată¹⁰⁰.

În cazul cultului romano-catolic (Arhiepiscopia de București și Episcopia de Alba-Iulia), numărul aprobat de Minister și cel din coloana cu „noi propuneri” era identic cu cel solicitat de acest cult¹⁰¹.

Făcând referire la Mitropolitul Antonie Plămădeală, O.J. Schmitt citează o formulare a ierarhului : „am ales să nu fim martiri” (p. 348). Însă citarea este tendențioasă. Antonie a menționat în cadrul unui interviu: „am considerat că forma noastră fundamentală de rezistență a fost predica despre existența lui Dumnezeu. Noi ne-am străduit să păstrăm vie conștiința de neam și să promovăm valorile lui nemuritoare. **Nu am avut curajul să fim martiri** (subl.n.)”¹⁰².

Este o diferență uriașă între a alege să nu fii martir și a nu avea curajul să fii martir.

În partea finală a cărții sale, O.J. Schmitt reia concluziile prezentate deja în prima parte, lamentându-se că cercetarea este împedicată de BOR, formulând idei care nu corespund realității: „motivul pentru care cercetarea în BOR a fost posibilă până acum doar fragmentar este că BOR acordă acces la arhivele sale doar istoricilor care se conformează și sunt loiali Bisericii” (p. 415). Este o afirmație ilogică. Cum poate fi „verificat” un cercetător care solicită accesul la

⁹⁸ A.N.R., fond M.C.A., dosar 1/1953, f. 45.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 41.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² 22: publicație săptămânală editată de Grupul pentru Dialog Social, an I, nr. 1, 20 ianuarie 1990, p. 14.

documentele păstrate de Arhivele Patriarhiei Române, dacă face acest lucru pentru prima dată și nu este o persoană cunoscută în domeniu ? Se înțelege că BOR recurge la mijloace de verificare specifice mai degrabă Securității. De asemenea, nu este indicată persoana care, în opinia lui O.J. Schmitt are genul acesta de sarcini. Și, în cele din urmă nu sunt indicate numele cercetătorilor care au fost considerați „neconformi” de către BOR. Oare aceștia au depus vreo cerere pentru a solicita accesul la documente, sau au aflat „pe surse” că vor fi refuzați ?

În concluzie, cartea dlui Oliver Jens Schmitt *Biserica de Stat sau Biserica în Stat ? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române 1918-2023*, Humanitas, 2023 este o lucrare de slabă factură istorică. Seamănă mai mult cu un curs univesitar, în care profesorul prezintă studenților practic o sinteză a cercetărilor sale. Aici prezintă în cea mai mare parte o sinteză a cercetărilor altora.

Foarte deficitară în ceea ce privește metodologia, deși reproșează altora acest lucru, cartea lui O.J. Schmitt este mai mult un rechizitoriu împotriva Bisericii Ortodoxe Române, având în vedere că volumul începe cu concluzii și se încheie tot cu concluzii, autorul străduindu-se pe parcursul acestuia să-și justifice afirmațiile, nu să prezinte treptat modul în care ajunge la aceste concluzii pe baza cercetării documentelor. Citarea foarte rară a documentelor inedite, aproape lipsa lor, inexactă și tendențioasă a celor sovietice publicate în Federația Rusă, arată o lucrare cu valoare științifică redusă, ce nu ar fi acceptată nici măcar ca teză de doctorat, cu atât mai puțin ca o lucrare de referință a unui profesor universitar (un exemplu în acest sens este și felul în care este organizată bibliografia de la sfârșitul volumului).

O.J. Schmitt încalcă în cartea sa principii elementare ale cercetării istorice, enunțate de exemplu, de istoricul belgian Leon Halkin precum: „fidelitatea față de text rămâne principala datorie a istoricului”¹⁰³. Halkin conchide: „istoria nu este științifică decât grație criticii istorice și științelor auxiliare. Dar critica rămâne esențială în istorie, nu poate fi concepută în afara ei”¹⁰⁴. Deci, conform autorului citat, o lucrare este științifică doar dacă documentele sunt analizate critic.

Dincolo de utilizarea într-o manieră proprie a documentelor, O.J. Schmitt nu încearcă și implicit nu înțelege contextul istoric în care se desfășoară evenimente, lucru deosebit de grav pentru un istoric. Henri Irénée Marrou, profesor la Sorbona, a enunțat cele două etape ale elaborării cercetării istorice: nivelul personalității istoricului, care cuprinde cultura generală,

¹⁰³ Leon Halkin, *Initiation à la critique historique*, Paris, Armand Colin, 1963, p. 75.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 66.

problematizarea, euristica și nivelul realității obiective, care conține înțelegerea, explicarea și sinteza, puntea dintre cele două planuri fiind documentele¹⁰⁵.

Apropierea unor clerici și teologi față de mișcările de extremă dreapta în perioada interbelică și a unor oameni în general era, în principal, o reacție împotriva partidelor politice istorice, a situației din țară, a corupției etc. Nu numai atunci, ci și ulterior și după căderea comunismului în Europa, partidele de extremă dreapta folosesc discursul naționalist pentru a obține voturi și au un electorat care susține aceste idei. Pentru a ne face o idee asupra situației societății românești din perioada interbelică, am ales un fragment din însemnările politice ale lui Grigore Gafencu. El nota la 16 iunie 1931 că „mai grozavă decât năvălirea tătarilor sau invazia lăcustelor, a venit ziua de alegeri; de alegeri cum sunt înțelese și practicate de români, de administrația română, de armata română, de magistrații români. A fost o urgie absurdă și barbară dezlănțuită de sus în jos peste o populație pașnică și liniștită...S-au arestat delegații și candidații, s-au furat urnele și cărțile de alegători, s-au bătut mai ales, s-au schingiuit și snopit sub lovituri de ciomege sute și mii de alegători. Îngrozită, populația se ascundea în pădure”¹⁰⁶.

În ceea ce privește situația Bisericii Catolice și mai ales Greco-Catolice, în opinia noastră cea mai bună explicație a atitudinii Uniunii Sovietice și implicit a comuniștilor români în această privință, aparține doamnei Hélène Carrère d'Encausse, membră a Academiei Franceze, care menționa că „întotdeauna înrădăcinată în tradiția istorică a poporului rus, legată total de el, Biserica Ortodoxă Rusă nu trebuie să se supună unei ierarhii exterioare precum catolicismul și, deci, nu are problema subordonării unei autorități străine față de țară, lucru care este fundamental pentru a înțelege atitudinea autorităților față de ea, oricare ar fi ele”¹⁰⁷.

Istoria Bisericii Ortodoxe Române pe care o scrie Dl Oliver Jens Schmitt este în cea mai mare parte neadevărată, tendențioasă, o istorie scrisă parcă de un procuror, care se lamentează în privința situației Bisericii Greco-Catolice și condamnă atitudinea BOR în această problemă. Istoria lui O.J. Schmitt nu este scrisă *sine ira et studio*, neutră, nepărtinitoare, ci se aseamănă cu istoriile scrise în perioada totalitarismului.

¹⁰⁵ *L'histoire et ses méthodes*, sub. red. Charles Samaran, Paris, Gallimard, 1961, p. 1502.

¹⁰⁶ Grigore Gafencu, *Însemnări politice 1929-1939*, ediție și postfață de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 143.

¹⁰⁷ Hélène Carrère d'Encausse, *L'URSS de la Révolution à la mort de Staline*, 1917-1953, Paris, Editions du Seuil, 1993, p. 235.

O altă dovadă în acest sens este și limbajul care uneori seamănă izbitor cu cel utilizat în plin stalinism: de exemplu Teofil Herineanu este etichetat „dezertor” (p.225).

Cartea lui O.J. Schmitt confirmă afirmația marelui istoric Henri Irénée Marrou: „istoria este inseparabilă de istoric”¹⁰⁸.

Pr. Dr. Dorin-Demostene Iancu
Directorul Arhivelor Patriarhiei Române

¹⁰⁸ *L'histoire et ses méthodes...*, p. 1501.